سوڊن جي صاحبي

يـا

راڻن جو راڄ

مصنف

پيرومل مهرچند آڏواڻي

D. M. Lukman
B.A, LL.B
ADVOCATE
Qadi Khata Hyderabad Sind

گلشن پبليڪيشن حيدرآباد - سنڌ

١٩٩٠ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوڍن جي صاحبي

يا

راڻن جو راڄ

مصنف

پيرومل مهرچند آڏواڻي

گلشن پبليڪيشن حيدرآباد - سنڌ

۱۹۹۰ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گلشن پبليڪيشن جو ڪتاب نمبر-٢٣

ڇپائيندڙ: گلشن پبليڪيشن، حيدرآباد - سنڌ.

ڇپيندڙ : ايم - خان پرنٽنگ پريس،
گاڏي کاتو، حيدرآباد سنڌ.

پهريون ڇاپو: ١٩٢٤ع

ٻيو ڇاپو: ١٩٩٠ع

تعداد: ٥٠٠

قيمت ١٠-٠٠ روپيه

هي ڪتاب گل شير بلوچ گهرنمبر H.C.B. 1816 ممتاز ڪالوني قاضي عبدالقيوم روڊ، گاڏي کاتو حيدرآباد - سنڌ مان ڇپائي پڌرو ڪيو ۽ ايم - خان پرنٽنگ پريس حيدرآباد سنڌ ۾ ڇپيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فهرست

نمبر	مضمون	صفحو
۰۱	پبلشر پاران	
۰۲	مقدمو	۱
۰۳	منڍ	۲۴
۰۴	سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ	۲٦
۰۵	سوڍن جو سنڌ ۾ اچڻ	۳۳
۰٦	عمرڪوٽ واري لڙائي	۳٦
۰۷	سوڍن جو ٿر ۾ زور وٺڻ	۳۹
۰۸	حڪومت جو ورهاڱو	۴۰
۰۹	سوڍن جو زور ٽٽڻ	۴۲
۱۰	ڪانگ ڪي لڙ ۾ مزو	۴۴
۱۱	عمرڪوٽ ۾ اڪبر بادشاه جو جنم	۴٦
۱۲	ٿر ۾ ڏلون معاف	۴۷
۱۳	سوڍن جي حڪومت جو نمونو	۴۸
۱۴	ڪلهوڙن جي صاحبي	۵۴
۱۵	ميرن جي صاحبي	۵۷
۱٦	ڪن سوڍن جو پرشٽ ٿيڻ	۵۹
۱۷	انگريزن جي صاحبي	٦۱
۱۸	راڻي رتن سنگھ جي ڪهاڻي	٦۲
۱۹	وفادار گهوڙي	٦۷
۲۰	سوڍن ۽ انگريزن جي لڙائي	۷۱
۲۱	راڻن جو هاڻوڪو احوال	۷۲

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"پبلشر پاران"

"گلشن پبليڪيشن" جي شروع ڪان وٺي اهائي ڪوشش رهي آهي تہ اهي اڻلڀ ۽ قيمتي ڪتاب جيڪي آزاديءَ کان اڳ ڇپيا ۽ اڄ انهن ڪتابن جو بازار ۾ ملڻ تمام مشڪل آهي. اهڙن ڪتابن کي هڪ دفعو وري ڇپائي پڌرو ڪيو وڃي، تہ جيئن اڄ جو نوجوان پنهنجي تاريخ کان واقف ٿي سگهي. بس انهيءَ جذبي جي تحت ڪتاب ڇپرائي پڌرو ڪجي ٿو.

هن ڪتاب لاءِ سنڌ جي مشهور اديب، ليکڪ ۽ شاعر جناب ڊر. محمد پٺاڻ صاحب جن کان مقدمو لکرايو ويو آهي. آئون بيحد شڪرگذار آهيان ڊاڪٽر صاحب جن جو جنهن گهڻين مصروفيتن هوندي بہ وقت ڪڍي اسانجي رهنمائي ڪئي آهي. هوندئن بہ ڊاڪٽر صاحب جن سنڌي ادب لاءِ جيڪي ڪجهہ ڪري رهيو آهي، اهو ڪنهن کان بہ لڪل نہ آهي.

گل شير بلوچ

تاريخ: ٢٢-٢-١٩٩٠ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتاب نمبر ....

مقدمو

آڏواڻي ايڪڪ:- سنڌ جي ادبي تاريخ جو مطالعو ڪندي پاڻ کي اهو معلوم ٿئي ٿو ته ڪيترن خاندانن يا ذاتين کي علم دوستي ۽ ادب پروري ورثي ۾ ملندي آهي. خاندانن جي حوالي سان هالا جو مخدوم خاندان سنڌ جو راشدي خاندان ۽ مرزا خاندان جو نالو مثال طور پيش ڪري سگهجي ٿو . اهڙي نموني ذاتين جا به ڪيترائي مثال ملندا. غيرمسلم ذاتين کي ڌيان ۾ رکبو ته ”آڏواڻي“ ذات جو مثال ڏيڻ آسان ٿيندو.

ورهاڱي کان اڳ ۽ پوءِ واري ادبي تاريخ ۾ ڪيترن ئي آڏواڻي اديبن جا نالا ڪر کڻي اسان جو توجهه پاڻ ڏانهن ڇڪرائن ٿا. انهن مان ڪي آهن:

آر-ايچ آڏواڻي، آوت سنگهه مهتاب سنگهه آڏواڻي، ايس.ٽي آڏواڻي، بونويه آڏواڻي ، ياگسنگهه چيتن سنگهه آڏواڻي، پاونداس خوبچند آڏواڻي، تاراچند شوقيرام آڏواڻي پاروتي-سي آڏواڻي، پريداس پيروسل آڏواڻي، پريتم سنگهه آڏواڻي، جڳت آڏواڻي، جڳت راءِ ڀيسومل آڏواڻي، چندرا آڏواڻي، چئن راءِ بولچند آڏواڻي، چوهڙ آڏواڻي، چيلارام کيمچند آڏواڻي، دولت پرسرام آڏواڻي، ڪيولرام سلامتراءِ آڏواڻي، ديوي-بي آڏواڻي، ڊي.ٽي آڏواڻي، رام ڪرشن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيرانند آڏواڻي، ريواچند آڏواڻي، ساڌو هيرانند آڏواڻي، سوڀراج هاسا رام آڏواڻي ، فتح چند مينگهراج آڏواڻي ، ڪلياڻ آڏواڻي، کيمچند آڏواڻي ، گاگنسنگهه آڏواڻي ، منوهر آڏواڻي، ميران آڏواڻي ، نارائڻ پوچراج آڏواڻي ، نولراءِ شوقيرام آڏواڻي، واڌو مل ٻيلارام آڏواڻي، هيرانند کيمسنگهه آڏواڻي.

ڪاڪو ڀيرومل مهرچند پڻ اهڙي ”آڏواڻي ڪهڪشان“ جو هڪ حصو هئو، پر باقي آڏواڻين کان منفرد ۽ اسان جي ادبي آسمان جو هڪ روشن ستارو ، جنهن پنهنجي معمولي تعليم هوندي غيرمعمولي ادبي ۽ قلمي خدمتون سرانجام ڏنيون. جنهن جي سوانح ۽ خدمتن تي روشني وجهڻ جي هتي نماڻي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي.

ليکڪ جو تعارف:- هونءَ ته ڪاڪي ڀيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ جي سوانح ۽ ادبي خدمتن جو ذڪر اسان جي مڙني ادبي تاريخن ۽ علم و ادب سان لاڳاپيل تحقيقي خواه تنقيدي مقالن ۾ اچي ٿو. مگر جيئن قلمي ڪاوشن کي انهيءَ موضوع تي بنيادي ماخذن جي حيثيت حاصل آهي.

انهن ماخذن مان ڪاڪي ڀيرومل جو پنهنجو ڪتاب ”سنڌ جي هندن جي تاريخ“ سندس سوانح بابت مواد ۽ معلومات جو ڀرپور ذريعو آهي. سرگهواسيءَ انهيءَ ڪتاب ۾ پنهنجي خاندان جو تفصيلي ذڪر ڪيو آهي پر جنهن ڳالهه جي انهيءَ مواد ۾ ڪمي نظر اچي ٿي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اها هيءَ آهي ته ڪاڪي پيرومل مهرچند آڏواڻي انڪساريءَ ڪان ڪم ونندي، پنهنجي قلمي پورهئي ۽ ادبي خدمتن جا مڪمل تفصيل نه ڏنا آهن.

ڪاڪي پيرومل "سنڌ جي هندن جي تاريخ" ۱۹۴۶ ۾ لکي ڇپرايو، ان ڪان ٽيڪ ويهه سال پوءِ محترم ڊاڪٽر غلام علي الانا جو "سنڌي نثر جي تاريخ" شايع ٿيو، جنهن ۾ ڪي ڪاڪي پيرومل آڏواڻي جي سوانح ۽ ادبي خدمتن بابت معلومات ڏيندڙ پهريون مکيه ذريعو چئي سگهجي ٿو. ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب اهو ساڳيو ڪتاب ڏهن سالن جي عرصي بعد وڌائي ۽ سڌاري پيهر ۱۹۷۷ ۾ شايع ڪرايو. هن ڪتاب جي پهرين ڇاپي ۾ ڊاڪٽر موصوف ڪاڪي پيرومل آڏواڻي بابت جيڪا معلومات فراهم ڪئي هئي، اها جيئن جو تيئن ٻئي ڇاپي ۾ پڻ موجود آهي. محترم ڊاڪٽر غلام علي الانا جي لکڻ مطابق ڪاڪي پيرومل آڏواڻي جي ولادت ۱۸۷۶ع ۾ ۽ لاڏاڻو ۱۹۵۳ع ۾ ٿيو. ان کانسواءِ ڊاڪٽر موصوف ڪاڪي پيرومل جي ٽيهن ڪتابن جو وچور ڏنو آهي.

انهيءَ سلسلي جي ٽين قلمي ڪوشش محترم جي-ايم سيد جي ڪتاب "جنب گذاريم جن سين" (جلد پهريون) آهي. هي ڪتاب پهريون ڀيرو ۱۹۶۷ع ۾ "سنڌي ادبي بورڊ" طرفان شايع ٿيو. شاهه صاحب انهيءَ ڪتاب ۾ ڪاڪي پيرومل جي خاندان، شخصيت ۽ ادبي خدمتن جو تعريف جوڳو ۽ پهرين معلوماتي ذريعي (سنڌ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ادبي تاريخ) جي پيٽ ۾ وڌيڪ احوال ڏنو آهي. ان
کان سواءِ ڪاڪي پيرو مل آڏواڻيءَ جي لاڏاڻي جي
درست ۽ مستند تاريخ پڻ ڏني آهي، جيڪا آهي ٧
جولاءِ ١٩٥٠ع. پر جي-ايم سيد سندس ڪتابن جو تعداد
٤٥ ٻڌائي ٿو، جن مان ٢٠ ڪتابن جي نالن جو وچور
پڻ ڏئي ٿو. انهيءَ وچور ۾ ٽي ڪتاب اهڙا آهن جن
جو ذڪر محترم ڊاڪٽر غلام علي الانا جي ڪتاب ”سنڌي
نثر جي تاريخ“ ۾ موجود ڪونهي.

انهيءَ معلوماتي ذريعي کان پوءِ منهنجو تحقيقي
مقالو ڪاڪي پيرومل جي سوانح ۽ خدمتن تي روشني
وجهندڙ ٽيون بنيادي ماخذ چئي سگهجي ٿو. ”ڪراچي
ضلعي جو سنڌي ٻولي ۽ علم ادب جي ترقي ۾ حصو“
جي عنوان سان لکيل انهيءَ مقالي تي مون کي ١٩٧٩ع
۾ سنڌ يونيورسٽيءَ ڊاڪٽريءَ جي ڊگري ڏني. مون
انهيءَ مقالي ۾ ڪاڪي پيرومل جي ولادت جو سال
١٨٧٥ع ٻڌايو آهي، جيڪو مستند پڻ آهي ۽ انهيءَ کان
اڳ ۾ اهو نه ته محترم جي-ايم سيد ٻڌايو يا لکيو
آهي ۽ نه وري محترم ڊاڪٽر غلام علي الانا درست ڏنو
آهي. ان کان سواءِ مون ڪاڪي پيرومل آڏواڻي جي
ڪتابن جو وچور پڻ انهن ٻنهي مهربانن جي ڏنل وچور
کان وڌو ۽ وس پڄي مڪمل ڏنو آهي، جنهن جا تفصيل
هن کان پوءِ هيٺ ڏنا ويندا.

ڪاڪي پيرومل آڏواڻي بابت مختصر تعارف پيش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪبو ته اهو چوڻ ئي ڪافي ٿيندو ته ڪاڪو ڀيرومل آڏواڻي ١٨٧٥ع ۾ حيدرآباد ۾ ڄائو. سندس والد مهرچند سيٽلمينٽ کاتي ۾ هيڊ منشي هو ۽ سندس ڏاڏو ديوان آئل مل ولد اجومل مختيارڪاريءَ جو عهدو ماڻي چڪو هو.

ڪاڪي ڀيرومل ١٨٩٥ع ۾ سالٽ ۽ ايڪسائيز کاتي ۾ ملازمت اختيار ڪئي، ١٩٢٤ع ۾ اتان رٽائر ڪرڻ کان پوءِ ڊي.جي سنڌ ڪاليج ڪراچي ۾ سنڌيءَ جو ليڪچرارمقرر ٿيو. اتي ١٩٣٧ع تائين پاڙهيندو رهيو. ورهاڱي کان پوءِ بمبئي لڏي ويو جتي ١٩٥٠ع ۾ لاڏاڻو ڪيائين.

ڪاڪي ڀيرومل جو قلمي ڀورهيو:- ڪاڪي ڀيرومل مهرچند آڏواڻي ته پنهنجي قلم سان سنڌي ٻولي جي جهولي ڀري ۽ علم ادب سان انصاف ڪيو، ليڪن اسان سائس ڀرپور انصاف نه ڪيو آهي. ڪاڪي ڀيرومل ”غريب“ جي تخلص سان سنڌي شاعريءَ جي چمن جي آبياري ڪئي ۽ هڪ پرخلوص تخليقڪار، مترجم ۽ محقق جي روپ ۾ نثري ادب ۾ انمول اضافو ڪيو.

اڳوڻن درسي ڪتابن ۾ سندس سوين سبق ۽ بيت شايع ٿيا. ان کان ”سنڌو“، ”مهراڻ“ ۽ ٻين مکيه رسالن لاءِ ڪيترائي مضمون لکيائين. سندس انهيءَ قلمي پورهئي جو وچور اچا نه ڏاهيو ويو آهي. نه فقط ايترو بلڪ ڀاڻ جيڪي ڪتاب لکيائون يا ترجمو ڪيائون

انهن جي ڳاڻاٽي خواه موضوعن بابت هن وقت تائين پڻ قطعي راءِ قائم نه ڪئي وئي آهي، پوءِ به اڌوريءَ ۽ اڻپوريءَ معلومات جي آڌار تي اهو چئبي سگهجي ٿو ته سرگڏواسيءَ نظم کان علاوه نثر جي مکيه صنفن ۽ موضوعن تي پنهنجي صلاحيتن ۽ لياقتن جو مظاهرو ڪيو. ان ڪري انهيءَ کان اڳ جو سندس ڪتابن جو ساڳ وار وچور ڏجي، مناسب ٿيندو ته سندس ڪتابن کي ڌيان ۾ رکي ڪن مکيه موضوعن جي نشاندهي ڪجي:

(الف) لسانيات: "غريب اللغات"، "اصطلاحن جو بنياد"، "سنڌي ٻولي"، "وڏو سنڌي ويا ڪرڻ"، "ننڍو سنڌي ويا ڪرڻ"، "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، "اعرابن جو مسئلو"، "اعرابن بابت مونجهاري جي سمجهاڻي" ۽ اينيمالاجيڪل سنڌي ڊڪشنري".

(ب) تاريخ: "هندستان جي تاريخ"، "سنڌ جون سوکڙيون"، "هندن جي جيوت ڀهاڪن مان پڌري"، "عاملن جو احوال"، "سوڍن جي صاحبي"، "انگلنڊ جي تاريخ"، "قديم سنڌي"، "سنڌ جي هندن جي تاريخ" ۽ "هندن جي تاريخ".

(ت) لطيفيات: "غريب اللغات"، "سر سورٺ معنيٰ سان"، "لطيفي سئر"، "پتائي گهوٽ شاهعبداللطيف جي ورسي" ۽ "مارئي جو ملڪ".

(ث) سئر سفر: "سنڌ جو سيلاني"، "هيلايا ۽ ڪينجهر" ۽ "دواڪا جو درشن".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ج) ٻاراڻو ادب: ”شر ۽ ڪرشڻ ليلا“، ”وچن مالا“، ”ٻاراڻيون ٻوليون“، ”ڏيپ مالا“ ۽ ”تلسيون ۽ بيگم“.

(ح) ناٽڪ/ ڊراما: ”بلبل بيمار“، ”علي بابا ۽ چاليهه چور“، ”حرص جو شڪار“، ”ڏي ۽ وٺ“ ”شيطان مجهان انسان“، ”ٽرو پڳت“، ”حڪمتي ماجسٽريٽ“، ”پنگتي مقدمو“، ”بزازين جا ناٽڪ“، ”آزاديءَ جي ڪوڏي“، ”منڊليءَ جو چوڪيدار“، ”بدي جا سراڻ“، ”مڙس جي مڙسي“ ۽ ”گوپي چند“.

(خ) ناول: ”پريم جو مهاتم“، ”وريل ۽ نعمت“، ”موهني ٻائي“، ”سنڌ جو نوڪي“ ”گولن جو گوندر“، ”طلسم“ ۽ ”هيريءَ سندي هير“.

(د) مزاحيه ادب: ”سنڌ جو نوڪي“، ”ڪتن جي ڪانفرنس“، ”ڏيتي ليتي اڏڪٽ“ ۽ ”مڇرن جي ميٽنگ“.

(ذ) شاعري: ”جوهر نظم“، ”سر ٿامس رو“، ”وچن مالا“، ”سسئي ۽ ماڻس“، ”ٻاراڻيون ٻوليون“، ”نوبهار“، ”چونڊ ڪلام“، ”ديپ مالا“ ۽ ”ٻارهن ماه“.

(ر) سوانح: ”سر ٿامس رو“، ”مرزا قليچ بيگ جي حياتيءَ جو احوال“، ”اڏيرو لعل“ ۽ ”شري ڪرشڻ ليلا“.

(ز) نصابي ڪتاب: ”جوهر نظم“ (ٻه ڀاڱا) ”نوبهار“، ”گلزار نثر“ ۽ ”بهار نثر“.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن مٿي ذڪر ۽ ٻين موضوعن تي ڪاڪي ڀيرومل مهرچند آڏواڻي ڪل ڪيترا ڪتاب لکيا؟ انهيءَ لاءِ تصديق سان چئي نٿو سگهجي، البته آئون هن وقت تائين سنڌس ڪتابن جو جيڪو وچور ڏاهي سگهيو آهيان اهو هن هيٺ ڏجي ٿو:

نمبر	ڪتاب جو نالو	ڇپائي جو سال	موضوع
١- ●	”ٻارنهن ماهه“ (ترتيب)	١٨٩٦ع	مذهبي شاعري
٢- ()	”بلبل بيمار“ ترجمو (اردو لفظ سنڌي ۾)	[١٩٠٢ع]	ناٽڪ
٣- ()	”علي بابا ۽ چاليهه چور“ (اردو لفظ سنڌي ۾)	[١٩٠٣ع]	ناٽڪ
٤- ()	”غريب اللغات“	١٩٠٧ع	لسانيات / لطيفيات
٥- ()	”هندستان جي تاريخ“	١٩٠٨ع	تاريخ
٦- ()	”جوهر نظم“ (پاڳو پهريون)	١٩٠٩ع	درسي/ نصابي
٧- ()	”آنند سندريڪا“	١٩١٠ع	ناول
٨- ()	”حرص جو شڪار“ (ترجمو)	١٩١٢ع	ناٽڪ
٩- ()	”پريم جو مهاتم“	١٩١٤ع	ناول
١٠- ()	”وريل ۽ نعمت“ (قطعن ۾)	١٩١٦ع	ناول

X-١١	”سنڌ جون سوکڙيون“	١٩١٧	کان اڳ	تاريخ
()-١٢	”سر سورٺ معنيٰ سان“	١٩١٧	کان اڳ	لطيفيات
X-١٣	”ڏي ۽ وٺ“	١٩١٧	کان اڳ	ناٽڪ
X-١٤	”شيطان منجهان انسان“	١٩١٧	کان پوءِ	ناٽڪ
X-١٥	”پتري پستڪ“	١٩١٧	کان پوءِ	؟
X-١٦	”اصطلاحن جو بنياد“	١٩١٧	کان پوءِ	لسانيات
X-١٧	”سورهن سنسڪار“	١٩١٧	کان پوءِ	؟
X-١٨	”شري ڪرشن ليلا“ (گرمکي)	١٩١٧	کان پوءِ	ٻاراڻو ادب
()-١٩	”سرٿامس مور“	١٩١٧	کان اڳ	منظوم سوانح
X-٢٠	”وچن مالا“	١٩١٧	کان اڳ	ٻاراڻا ٻچن
X-٢١	”ڏرو ڀڳت“	١٩١٧	کان اڳ	ناٽڪ
()-٢٢	”ٻهاڪن جي پيڙهه“	١٩١٧	کان اڳ	لسانيات
()-٢٣	”موهني ٻائي“	١٩١٧		ناول
()-٢٤	”سسئي ۽ ماڻس“	١٩١٧		شاعري
●-٢٥	”گهرو ڪفايت“	١٩١٧		سماجي اقتصاديات
X-٢٦	”هندن جي جيوت ٻهاڪن مان پڌري“	١٩١٧	کان پوءِ	سماجيات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢٧- X	مرزا قليچ بيگ جي حياتيءَ جو مختصر احوال	١٩١٧	ڪان پوءِ	سوانح
٢٨- X	"حڪمتي ماجسٽريٽ"	١٩١٧	ڪان پوءِ	ناٽڪ
٢٩- X	"پاراٽيون پوليون"	١٩١٧	ڪان پوءِ	پاراٽو ادب
٣٠- X	"لفظن جا بنياد"	١٩١٧	ڪان پوءِ	لسانيات
٣١- X	"عاملن جو احوال"	١٩١٩		سماجي تاريخ
٣٢- ()	"جوهر نظم نظم" (ٻاگو ٻيو)	١٩٢٢		نصالي / درسي
٣٤- X	سنڌي الف ب ڪيئن ٺهي	١٩٢٣		لسانيات
٣٥- ()	"سنڌ جو سيلاني"	١٩٢٣		سئر سفر
٣٦- ()	"گلقند"	١٩٢٤		لسانيات
٣٧- ()	"سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ"	١٩٢٤		تاريخ
٣٨- ●	"سنڌي ٻولي"	١٩٢٥		لسانيات
٣٩- ()	"وڏو سنڌي ويا ڪرڻ"	١٩٢٥		لسانيات
٤٠- ●	"مڙس جي مڙسي"	١٩٢٥		ناٽڪ
٤١- X	"هيري جون ڪڻيون" (ترتيب)	١٩٢٦		افسانوي ادب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٤٢- () "انگلنڊ جي تاريخ" (ترجمو/ ساٿي مترجم)	١٩٢٦	تاريخ
٤٣- ● "سنڌ جو ٿوگهي"	١٩٢٦	مزاحيه ادب
٤٤- () "گولن جا گوندر" (ترجمو)	١٩٢٦	ناول
٤٥- () "نو بهار"	١٩٢٦	درسي / نصابي
٤٦- () "دوارڪا جو درشن"	١٩٢٧	سير سفر
٤٧- () "هيلايا ۽ ڪينجهر"	١٩٢٧	سير سفر
٤٨- () "طلسم" (ترجمو / ساٿي مترجم)	١٩٢٧	ناول
٤٩- () "پنگتي مقدمو"	١٩٢٧	ناٽڪ
٥٠- () "ڪٺن جي ڪانفرنس"	١٩٢٨	مزاحيه ادب
٥١- () "بزازين جا ناٽڪ"	١٩٢٨	ناٽڪ
٥٢- () "چونڊ ڪلام"	١٩٢٨	نصابي / درسي
٥٣- () "ڏيتي ليتي اڏڪٽ"	١٩٢٨	مزاحيه ادب
٥٤- () "گلزار نثر"	١٩٢٩	نصابي / درسي
٥٥- () "بهار نثر"	١٩٣٢	نصابي /

				درسي
٥٦- ()	”نئيو سنڌي ويا ڪرڻ“ (ساڻي ليڪڪ)	١٩٣٤	چوٿون ڇاپو	لسانيات
٥٧- ()	”آزاديءَ جي ڪوڏي“	١٩٣٨		ناٽڪ
٥٨- ()	”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“	١٩٤١		لسانيات
٥٩- ()	”اعرابن جو مسئلو“	١٩٤١		لسانيات
٦٠- ()	”اعرابن بابت مونجهاري جي سمجهاڻي“	١٩٤١		لسانيات
٦١- ()	پٽائي گهوٽ شاهه عبداللطيف جي ورسي“	١٩٤٢		لطيفيات
٦٢- ()	”قديم سنڌ“	١٩٤٤		تاريخ
٦٣- ()	”جاسوس“ (وريل ۽ نعمت جو ٻيو ڇاپو)	١٩٤٦		ناول
٦٤- ()	”سنڌ جي هندن جي تاريخ“ (پاڳو پهريون)	١٩٤٦		تاريخ
٦٥- ()	”سنڌ جي هندن جي تاريخ“ (ڀاڱو ٻيو)	١٩٤٧		تاريخ
٦٦- ●	”ديپ مالا“	؟		مذهبي شاعري
٦٧- X	”هيريءَ سنڌي هير“	؟		ناول ؟
٦٨-	”اڏيرو لعل“	؟		سوانح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦٩- ●	”مچرن جي ميٽنگ“	؟	مزاحيه ادب
٧٠- ●	”منڊليءَجوچوڪيدار“	؟	ناٽڪ
٧١- ●	”بدي جا سراڏ“	؟	ناٽڪ
٧٢- ●	”تلسيون ۽ بيگم“	؟	؟
٧٣- ●	”گوپي چند“	؟	ناٽڪ
٧٤- ●	”مارئي جو ملڪ“	؟	تاريخ / سئر سفر
٧٥- ●	”موهن جو دڙو“ (انگريزي)	؟	آثار قديمه
٧٦- ●	”هندن جي لڏ پلاڻ“	؟	تاريخ
٧٧- ○	”ايٽيمالاجيڪل سنڌي ٽو سنڌي ڊڪشنري“	؟	تاريخ لسانيات الغات

نشانين جي وضاحت

موضوع تي وڌيڪ کوجنا ڪندڙن جي آسانيءَ لاءِ ڪتابن جي ٻئي ڏنل وچور ۾ ڪي نشانيون ڏنيون ويون آهن، جن جي وضاحت هتي ڏجي ٿي.

نشاني	وضاحت
( )	اهو ڪتاب مون پاڻ ڏٺو آهي.
[ ]	انهيءَ معلومات ۾ مون کي شڪ آهي.
X	اها معلومات ڪاڪي پيرو مل جي ڪتابن مان ورتي وئي آهي.
●	اها معلومات ڊاڪٽر الانا جي ڪتاب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”سنڌي نثر جي تاريخ“، ڊاڪٽر
عبدالجبار جوڻيجي جي ”لطيفيات“
۽ منگهارام ملڪاڻي جي ڪتاب
”سنڌي نثر جي تاريخ“ تان ورتي
وئي آهي. البت ”مارئي جو ملڪ“
بابت سرڳواسي رائچند پنهنجي ڪتاب
”تاريخ ريگستان“ ۾ لکي ٿو ته
اهو مسودو ڪاڪي پيرو مل ”سنڌي
ساهت لاءِ مرڪزي صلاحڪار بورڊ
جي حوالي ڪيو هو.
يعني ته ان بابت مون کي ڪا به ؟
خبر ڪانهي.

ڪجهه ڪتاب بابت:

”گلشن پبليڪيشن“ طرفان ٻيهر شايع ٿيندڙ ڪتاب
”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“ پهريون ڀيرو
١٩٢٤ ۾ شايع ٿيو. جهن آنن جي قيمت ۾ ٦٨ صفحن
وارو هي ڪتاب ڪاڪي پيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ،
حيدرآباد جي اسٽينڊرڊ پرنٽنگ ورڪس مان ڇپرائي
پڌرو ڪيو. هي ڪتاب جملي ١٩ عنوانن ۾ ورهايل
آهي. موضوع جي لحاظ کان هي ڪتاب ٿر ۾ سوڍن
جي صاحبيءَ واريءَ تاريخ سان واسطو رکي ٿو.
ڪاڪي پيرو مل آڏواڻيءَ هن ڪتاب کي مڪمل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻ لاءِ معلومات جا جيڪي ذريعا ۽ وسيلا ڪم آندا آهن، ان جا تفصيل ڪتاب ۾ موجود آهن، ان ڪري انهن ڪـي هتي ورجائڻ بي سود ٿيندو. البته ڪاڪي پيرو مل مهرچند آڏوائيءَ جا هي لفظ ور ور ڏئي پڙهڻ تي دل چئي ٿي. لکي ٿو:

"سوڍن جي صاحبيءَ جو بيان ڪو تاريخ نويس بروقت، لکي ها ته اها تواريخ وڏيڪ معتبر ليکجي ها، هاڻ به جنهن صورت ۾ منهنجون هٿ ڪيل حقيقتون ڪرنل ٽاڊ جي راجستان جـي بيان ۾ ڪئپٽن ريڪس جي ٿـر جـي ذڪـر ۽ سنڌ گزيٽيئر سان ڪيترئقدر ملي ٿيون اچن، تنهن صورت ۾ مـون ڪي ايئن وسهڻ لاءِ سبب آهي تـه پيون ڳالهيون جي مون سوڍن جي دستخط ڪتابن مان ڪڍي هن ڪتاب ۾ چاڙهيون آهن ۽ ٻئي ڪنهن به ڪتاب ۾ ڪينهن، سي بي سچيون آهن. ڇاڪاڻ جو انهن لاءِ ڪجهه ثابتي شاهه جي رسالي ۽ چارڻ جي راڳن مـان ملي ٿي. ڪنهن بـه حالت ۾ هي ڪتاب عام خلق جي ونڊر ۽ سنڌ جي آڳاٽي تاريخ جي کوجنا ڪندڙن لاءِ اميد ته گهڻو ڪمائتو ٿيندو."

هونءَ ته ڪاڪي پيرو مل آڏوائيءَ جو اهو ڪتاب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لکن مٿ آهي. پر پاڻ کي خيالن ۽ خدشن جي موتين جي مٿ هن اقتباس ۾ پيري ڏني اٿس، ان کي ڏسي پڙهي اسان جي تاريخ نوازي واري جذبي جا پول پڌرا ٿي پون ٿا!

هڪ طرف اسان اها دعويٰ ڪندا آهيون ته پاڻ هڪ عظيم ۽ قديم قوم ۽ شاندار ماضيءَ جا وارث آهيون، ٻئي طرف انهيءَ شاندار ماضي تي ڪم ڪندڙن کي قبر کوٽ چٽي هٿ ني هٿ رکي ويهندا آهيون. ”تاريخ“ اسان لاءِ ڪٽي ٿوهه برابر آهي. تاريخي ماخذن معلوماتي ذريعن ۽ وسيلن کي سانڍڻ جو پاڻ وٽ اڃا سليقو ۽ جذبو پيدا ئي نه ٿيو آهي.

مٿي ڏنل اقتباس ۾ اسان سنڌ واسين جي تاريخي نفسات ۽ تاريخ سان روايتي جا اهڃاڻ موجود آهن.

مثال طور:

١- ڪاڪي پيرو مل جنهن موضوع تي قلم کنيو، ان تي ڪائنس اڳ ڊارين انگريزن ڪجهه نه ڪجهه لکيو هئو. يعني ته اسان هر دور ۾ پنهنجي ”تاريخ“ مرتب ڪرڻ وارو قلم، ادارو ۽ جذبو ٻين جي هٿ ۾ ڏيندا آهيون. اها روايت اڄ به اسان وٽ قائم ۽ دائم آهي!

٢- جيئن ته اسان ”تاريخ“ کي ”موضوع“ ۽ ”فن جي حيثيت ۾ ڪابه اهميت نه ڏني آهي ۽ هر دور ۾ تاريخ جا منظم نموني مستند ڪتاب لکيا آهن،

ان ڪري اسان جي ”لوڪ شاعري“ ۽ لطيف سائين جو ڪلام اسان لاءِ تاريخي ماخذن جهڙي حيثيت رکن ٿا، پر بد قسمتي سان اسن ”لوڪ شاعريءَ“ کي مدي خارج ۽ رجعت پسند فن چئي نظر انداز ڪندا رهون ٿا ۽ لطيف سائين خواهه سندس فن کي هن دنيا جي حالتن واري عدالت ۾ پاڻ کي ۽ پنهنجي سوچن کي سچو ثابت ڪرڻ لاءِ شاهد طور پيش ڪيون ٿا. ان ڪري اهي ٻئي ذريعا اسان تاريخي ڄاڻ حسي سرچشمن طور ڪم آڻڻ جي سگهه وڃائي چڪا آهيون. ليڪن ڪاڪي ڀيرو مل آڏواڻي انهن مان ڀرپور استفادو ڪيو آهي. ان ڪري ته انهيءَ دعوي ڪرڻ ۾ حق بجانب نظر اچي ٿو ته سندس ”هي ڪتاب عام خلق جي وندر ۽ سنڌ جي آڳاٽي تواريخ جي کوجنا ڪندڙن لاءِ اميد ته گهڻو ڪمائتو ٿيندوه“

٣- جيئن ته سنڌ صدين کان وٺي ذات پات جي زنگ جو زهر بيئندي ٿي اچي، ان ڪري اسان، فقط انهيءَ بنياد تي اوچ نيچ جون ديوارون قائم رکيون پيا اچون، بلڪه خانداني ملڪيت يا وڏڙن جي نشاني چئي سنڌ جي تاريخ جي مکيه دستاويزن، معلوماتي ذريعن، وسيلن ۽ ماخذن کي به پنهنجي گوڏي هيٺان رکندا پيا اچون. انهيءَ عادت ۾ اسان ايترا ته پڪا ۽ پختا ٿي چڪا آهيون جو هاڻي خاندان ته رهيا پنهنجي ماڳ پر پنهنجي ذاتي، نجي ۽ شخصي ليڙ به ڪنهن کي

ڏيڻ ڏيکارڻ گناهہ ڇاڻندا آهيون. انهيءَ سلسلي جون بهترين مثال ”ذات - ذاتين جي رتا“ وارو ڪم آهي. جنهن ذريعي سنڌ جي علمي، ادبي، ثقافتي، صحافتي ۽ سياسي شعبن سان واسطو رکندڙ معلوماتي ذريعن، وسيلن ۽ ماخذن جي ميڙيءَ چونڊيءَ جي ڪوشش ڪئي وئي. مزيدار ڳالهہ اها آهي تہ ڪراچي ۾ آڏون ساڳيو ڪم ڪندو هئس. سو بہ سموري سنڌ جو نہ پر هڪ فرد جو! جنهن لاءِ مون کي نائي جا جهول ڀري ڏيندا هئا! ”ذات - ذاتين جي رتا“ تي ڪم جو آغاز ڪيم تہ مون کي پنهنجي کيسي مان ڏيڻو پيو. ”صحت“ ۽ ”صلاحيت“، ’وقت‘ ۽ ’دولت‘ جي قرباني قبول ڪئي ڪونہ پئي. ويتر ان جي برعڪس ڪافي ڏسڻو ۽ ٻڌڻو پيو. اسان جي بزرگ محقق سمجهي ورتو تہ سنڌ جي تاريخ ۾ پهريون ڀيرو سنجيدگيءَ سان تاريخي ماخذن کي ساندڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي، جيڪا هو پاڻ نہ ڪري سگهيا هئا. ان ڪري انهن وٽان مخالفت جا جهول ڀرجي مليا. اهي قربدار جن جو خيال هئو تہ هن ڪم سبب متان آڏون ڪو عهدو ۽ رتبو نہ ماڻي وڃان ان ڪري هنن پنهنجي لاءِ ميدان صاف ڪرڻ لاءِ منهنجا پير ڪڍڻ شروع ڪيا. اسان جي اديبن، شاعرن ۽ صحافين اهو چاتو تہ ڪين ڪڪ پڇي ٻيڻو ڪرڻ نہ گهرجي چو تہ اهو ڪم ادارن جو آهي ۽ ادارا اهو ڪم پاڻ - هرتو ڪندا. پر ويچارن کي شايد اها خبر

ٿي ڪانه رهي ته اسان جا ادارا عرصو ٿيو جو الله کي پيارا ٿي چڪا آهن. بهرحال اهڙيءَ ريت هڪ اهم پراجيڪٽ کي نظرانداز ڪيو ويو. ليڪن ان جي اهميت ۽ طريقہ ڪار جي قوت ۽ ڪشش عرصي تائين دائم ۽ قائم رهندي. ڇو ته اسان جا اديب، شاعر، صحافي ۽ سياستدان جڏهن به پنهنجي سرگرمين ۽ خدمتن جو رڪارڊ ترتيب ڏئي محفوظ ڪرڻ شروع ڪندا ته اهو خزانو ايندڙ دور جي محقق لاءِ اسان جي دور جي مستند معلومات جو مکيہ ذريعو بڻجي پوندو.

انهيءَ حوالي سان ڪاڪو پيرومل مهر چند آڏواڻي وڏو خوش نصيب هئو جنهن کي سوڍن جي دستخط ڪتابن ڏسڻ ۽ انهن مان معلومات وٺڻ جو موقعو مليو. ڪي پيرو مل مهر چند آڏواڻي اهي ٿي مٿي ذڪر ڪيل ٿڌي معلومات جا ذريعا ۽ وسيلا ڪم آندا جنهن مان هڪ مختصر مگر ايندڙ دور جي تاريخ نويسيءَ تي اثرانداز ٿيندڙ ڪتاب جي تخليق ٿي.

ان ۾ ڪوبہ شڪ ڪونهي ته ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“ مختصر ڪتاب آهي. پر ان کي ٿر ۾ راڻن جي راڄ واري تاريخ جي آڌوٺ لاڻينس جهڙي اهميت حاصل آهي. ان ڪان سواءِ اها پڻ حقيقت آهي ڌ، سنڌس هي ڪتاب اڳتي هلي ٿن مکيہ ڪتابن جي تخليق جو ڪارڻ ٿيو. جن جو ذڪر ڪرڻ خود ڪاڪي پيرومل جي قلمي پورهئي سان انصاف ڪرڻ برابر آهي.

(الف) ”امر ڪوٽ جو اتهاس“:

ڪاڪي پيرومل مهر چند آڏواڻيءَ جو اهو ڪتاب ۱۹۲۴ع ۾ شايع ٿيو. چار سال پوءِ، يعني ۱۹۲۸ع ۾ ٺاڪر تيج سنگهہ سولنڪيءَ ڪراچيءَ مان نڪرندڙ روز نامہ ”هندو جاتي“ ۾ عمر ڪوٽ جي تاريخ جي موضوع تي قسطوار مضمون لکيا. اڳتي هلي سندس شوق ۽ ڄاڻ جي پختگيءَ ۱۹۳۴ع ۾ ”امر ڪوٽ سنڌ جو اتهاس“ نالي هڪ ڪتاب تخليق ڪيو. هن ڪتاب جو ناچي پيٽو ڪاڪي پيرو مل جو ڪتاب ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“ محسوس ٿئي ٿو، ڇو تہ ٻنهي ڪتابن ۾ عنوانن ۽ واقعن جي ترتيب لڳ ڀڳ هڪ جهڙي نظر اچي ٿي. جيڪڏهن ٻنهي ڪتابن ۾ ڪو فرق آهي تہ اهو هي آهي تہ ٺاڪر تيجسنگهہ سولنڪي پنهنجي ڪتاب ”عمر ڪوٽ“ کي موضوع ۽ مرڪز بڻايو آهي ۽ ان حوالي سان شهر جي تاريخ، جاگرافي، ثقافت ۽ سماج تي گهڻو توجہ ڏنو اٿس، جڏهن تہ ڪاڪي پيرومل آڏواڻي سموري ٿر کي ڌيان ۾ رکي سوڍن جي صاحبيءَ تي روشني وڌي آهي. ٻنهي ڪتابن ۾ واضح فرق اهو آهي تہ ڪاڪو پيرومل چئي ٿو تہ ”عمر ڪوٽ“ جو اصلي نالو ”همروٽ“ آهي، جڏهن تہ ٺاڪر تيجسنگهہ سولنڪي جو زور انهيءَ ڳالهہ تي آهي تہ ”عمرڪوٽ“ دراصل ”امر ڪوٽ آهي“.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ب) تاريخ ريگستان:

”امر ڪوٽ سنڌ جو اتهاس“ کان پوءِ سرڳواسي راءِچند هريجن جي ڪتاب ”تاريخ ريگستان“ جا ٻه جلد پاڻ کي ڪاڪي پيرومل آڏواڻيءَ جي ڪتاب ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“ جي ياد ڏيارين ٿا. ”تاريخ ريگستان“ جو پهريون جلد ۱۹۵٦ع ۾ ۽ ٻيو جلد ۱۹۷۵ع ۾ ”سنڌي ادبي بورڊ“ طرفان شايع ٿيو.

سرڳواسي راءِچند پنهنجي انهيءَ قلمي پورهئي ۾ نه فقط ڪاڪي پيرو مل جي خدمتن جو ذڪر ڪيو آهي بلڪ ان جي ڪيترن ڪتابن مان استفادو پڻ ڪيو آهي. انهن ٻنهي بزرگن جي وچ ۾ خط و ڪتابت به رهي، جنهن جي خبر ’تاريخ ريگستان“ جي پڙهڻ مان پئي ٿي. جيڪڏهن ’تاريخ ريگستان‘ کي سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ‘ ڪتاب جي سڌاريل ۽ وڌايل صورت چوڻ سرڳواسي راءِچند سان زيادتي ڪرڻ برابر ٿيندو ته ان چوڻ ۾ به ڪو وڌاءُ نه ٿيندو ته ’سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ‘ ئي حقيقت ۾ ’تاريخ ريگستان‘ جهڙي شاهڪار جو بنياد آهي. ڇو ته هنن ٻنهي ڪتابن ۾ پڻ اسان کي مواد، عنوانن ۽ واقعن جي هڪ جهڙي ترتيب نظر اچي ٿي. پوءِ اها ٻي ڳالهه آهي ته مواد جي گهٽائي ۽ موضوع جي وسعت انهن ٻنهي ڪتابن کي هڪ ٻئي کان الڳ ڪري

بيهاري ٿي. اها به حقيقت آهي ته ’تاريخ ريگستان‘ ۾ خود ڪاڪي پيرو مل آڏواڻيءَ طرفان اڳ ۾ سندس ڪتاب ۾ مهيا ڪيل معلومات جي درستي ڪيل پڻ نظر اچي ٿي. ان کان سواءِ سرڳواسي رائچند پنهنجي ڪتاب کي وڌيڪ جامع ۽ مڪمل بنائڻ لاءِ معلومات جا وڌيڪ ذريعا ۽ وسيلا ڪم آندا آهن. پر پوءِ بہ ’تاريخ ريگستان‘ کي ڪاڪي پيرو مل جي خواب جو تعبير يا سندس ڪتاب ’سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ‘ جي تڪميل چئي سگهجي ٿو.

اهڙي ريت منگهارام اوجها جو ڪتاب ’پراڻو پارڪر‘ پڻ اسان کي ساڳي سلسلي جي هڪ ڪڙي لڳي ٿو. اڻين ٿو لڳي ته جيڪڏهن ڪاڪو پيرومل مهر چند آڏواڻي ’سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ‘ ڪتاب لکي ها ته شايد اهي ٽيئي ڪتاب تخليق ٿي نه سگهن ها.

آخري ڳالهه:

’سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ‘ ۱۹۲۴ع تائين ٿر ۾ راڻن جي راڄ جي مختصر مگر جامع تصوير پيش ڪري ٿو. بلاشبہ ان کان پوءِ وارن ڪتابن، خاص طور تي مٿي ذڪر ڪيل ٽن ڪتابن ۾ سوڍن جو چڱوخاصو احوال محفوظ ٿي چڪو آهي. ان هوندي به انهيءَ ڳالهه کي شدت سان محسوس ڪري سگهجي ٿو ته ٿر جا سوڍا انهيءَ موضوع کي وڌيڪ جامع ۽ مڪمل ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ جيسيتائين پاڻ ذاتي دلچسپي نہ وٺندا تہ وري جڏهن ڪو پيو ڪاڪو پيرو مل پيدا ٿيندو تہ پيهرڪيس لکڻو پوندو تہ ”هن وقت جيڪي سنڌ جو“ تواريخون عام طرح سڪولن ۾ پاڙهڻ ۾ اچن ٿيون تن مان ڪنهن ۾ بہ اڻين چاڏايل ڪونهي تہ ... سوڍن جو بيان ڪو تواريخ نويس بروقت لکي ها تہ اها تواريخ وڌيڪ معتبر ليکجي ها““. وغيره .

سنڌ جي جامع تاريخ لاءِ اها ڳالهہ چڱي ڪانهي تہ ان کي نظرانداز ڪري ذاتين پاتين ۽ خاندان جي بنياد تي تاريخ جا ڪتاب مرتب ڪيا وڃن. ليڪن بدقسمتي سان جيئن تہ سنڌ جي جامع تواريخ مرتب ڏي نہ ڪئي وئي آهي، ان ڪري، اهڙي تاريخ جي مختلف پهلوئن کي مڪمل ڪرڻ لاءِ مختلف طريقا پڻ اختيار ڪري سگهجن ٿا. ان ڪري جيڪڏهن ڪاڪي پيرومل ۽ سرڳواسي رائچند جتي سوڍن جي تاريخ جو بيان ڇڏيو آهي، اتان انهيءَ ڳالهہ کي ڪٺي پورو ڪري سگهجي ٿو. پوءِ ان لاءِ ٿر جا هلندي پڄندي ۽ مڃي مانيءَ لائق سوڍا پنهنجي الڳ اڪادمي ڌهرائن يا ڪنهن تحقيقي اداري جي مالي مدد ڪري اهو پراجيڪٽ انهيءَ حوالي ڪن. بهرحال انهيءَ موضوع تي وڌيڪ ڪم ٿيڻ گهرجي.

ڊاڪٽر درمحمد پٺاڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منلي

هن وقت جيڪي سنڌ جون تواريخون عام طرح سڪولن ۾ پاڙهڻ ۾ اچن ٿيون تن مان ڪنهن ۾ به ائين چاٽايل ڪونهي ته سنڌ ۾ سومرن جي صاحبي هوندي به ٿر ۾ راٺن جو راڄ هو. مونکي هن ڳالهه جي خبر پهريائين سنڌ گزيٽيئر مان پيئي جنهن ۾ سوڍن جي صاحبي جو مختصر ذڪر آهي. مون پوءِ ڪئپٽن ريڪس جو انگريزيءَ ۾ ڻاهيل ڪتاب ٿر بابت پڙهيم جنهن ۾ سوڍن جو جيڪي سو سرسيرو بيان ڏنل آهي. سنه ١٩٢٣ع ۾ عمرڪوٽ پاسي گشت ڪندي مون سوڍن جي صاحبيءَ بابت وڌيڪ احوال جدا جدا ماڻهن کان هٿ ڪيو ۽ ڪجهه جيترو احوال عمرڪوٽ جي هاڻوڪي گادي نشين راڻي جي آکهه وارن مان مليم جن وٽ پنهنجن وڏن جا ٿورا دستخط بيان موجود آهن. آءٌ ننگرپارڪر ويس ۽ اتان به سوڍن بابت ڪي حقيقتون مليم ۽ هاڻ سمورو مضمون ڪتاب جي صورت ۾ پڙهندڙن جي پيش ڪريان ٿو ته ڪلهوڙن جي صاحبيءَ تائين ٿر ۾ راٺن جو راڄ هو ۽ سندين گادي نالي ماتر اڄ تائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هلي پيئي اچي.

سوڍن جي صاحبيءَ جو بيان ڪو تواريخ نويس بروقت لکي ها ته اها تواريخ وڏيڪ معتبر ليکجي ها، هاڻ به جنهن صورت ۾ منهنجون هٿ ڪيل حقيقتون ڪرنل ٽاڊ جي راستان جي بيان ۽ ڪئپٽن ريڪس جي ٿر جي ذڪر ۽ سنڌ گزيٽيئر سان ڪيتري قدر ملي ٿيون اچن تنهن صورت ۾ مون کي ايئن وسهڻ لاءِ سبب آهي ته پيون ڳالهيون جي مون سوڍن جي دستخط ڪتابن مان ڪڍيون هن ڪتاب ۾ چاڙهيون آهن ۽ پڻ ڪنهن به ڪتاب ۾ ڪينهن سي به سچيون آهن چاڪاڻ جو انهن لاءِ ڪجهه ثابتي شاهه جي رسالي ۽ چارڻن جي راڳن مان ملي ٿي. ڪنهن به حالت ۾ هي ڪتاب عام خلق جي وندر ۽ سنڌ جي آڳاٽي تواريخ جي کوجنا ڪندڙن لاءِ اميد ته گهڻو ڪمائتو ٿيندو.

ڀوڳ   ڀيرومل مهرچند

۱۲ جون ۱۹۲۴ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوڍن جي صاحبي يــــا
راڻن جو راڄ

راجپوتن جو اصل نسل

راجپوتن جي جنم جي ڪهاڻي هڪ عجيب آکاڻي آهي. وشنو ڀڳوان جو ڇهون اوتار پرسرام هو جو جمند گنيءَ جو پٽ هو. هڪ لڱا ڪرت ويريہ نالي هڪ راجا جمندگني وٽ هڪ ڳئو ڏٺي جا ڪامڌين هئي. ڪامڌين معنيٰ اها ڳانءِ جنهن وٽان ڪامنائون پوريون ٿين يعني جنهن کان جيڪي گهرجي سو ملي ملي. هيءَ عجيب ڳئوءَ تي راجا جي سياويڪ طرح دل ٿي. هن جمندگنيءَ کان ڳئو گهري پر هن نہ ڏنيس تنهن تي راجا اها ڳئو زبردستيءَ ڪاراهي هليو ويو. ان وقت پرسرام گهر ۾ حاضر نہ هو پر پوءِ جڏهن هن ڳالهہ جي سڌ پيس تڏهن تپي لوهہ ٿي ويو ۽ بنا دير راجا کي ماري ڳئو آڻي پنهنجي پيءُ کي ڏنائين. راجا جي پٽن پنهنجي پيءُ جي وير وٺڻ لاءِ جمندگنيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي آشرم تي ڪاهه ڪئي. ان وقت پرسرام ڪيڏانهن ٻاهر ويو هو ۽ جمدگني گهر ۾ اڪيلو ويٺو هو. راجڪمار هن کي اڪيلو ڏسي سولائي سان کهي هليا ويا. پرسرام پوءِ جڏهن پنهنجي آشرم ۾ اچي ڏٺو ته هي وڏل وهي ويو آهي تڏهن سڄي ڳالهه پاڻ مرادو سمجهي ويو. هن پوءِ پرڻ ڪيو ته اهي راجڪمار ته پورا ڪندس پر ڪوبه ڪتري ٻچو جيئرو نه ڇڏيندس. هي سڄي ڳالهه پراڻن ۾ به ڏنل آهي جن ۾ ائين چاڙايل آهي ته پرسرام جملي ايڪيهه دفعا ڪترين جو ڪل ناس ڪيو هو.

آڳاٽن ڪترين جو ڌرم هو برهمڻ ۽ ٻين ورنن جي رکيا ڪرڻ. ڪتري ناس ٿي ويا ته برهمڻن ۽ ٻين جي رکيا ڪري ڪير؟ اتي خود برهمڻ اچي آنا ٿيا چاڪاڻ جو ان وقت هندستان ۾ دئت، اسسر ۽ دانو گهڻا هئا جي عالمن جي چوڻ موجب ستين لوڪن مان هئا. اهي برهمڻن کي مڃيندا ته ڪين هئا پر هنن کي پاڻ آزاريندا هئا. ڪتري انهي ڪري برهمڻن جو وڏو بچاءُ هئا پر هاڻ ته اهڙو ڪو ڪتري ٻچو هو ئي ڪونه جو هنن دئتن جو ٽڪ مان ور لاهي.

انهي سمي ۾ ڪيترا رشي ۽ مني ابو ٻهاڙ تي رهندا هئا. برهمڻن کي تڪليف ۾ ڏسي وسشٽ مني ابو پهاڙ ڏي رشين ۽ منين سان صلاح ڪرڻ ويو ته هاڻ برهمڻن جي بچاءُ لاءِ ڪهڙو اپاءُ ڪجي. آخر سڀني

پاڻ ۾ صلاح ڪري برهما، وشنو، ردر (شو) ۽ اندر ديوتا کي وينتي ڪئي ته توهين ڪي کتري پيدا ڪريو جي دئتن کي ناس ڪري برهمڻن جو بچاءُ ڪن رشين پوءِ ابو پهاڙ اُجي ڏکڻ الهندي ڪنڊ ڏي يڪيو. جي اگني دڪائي اندر ديوتا کي چيو ته اول توهين کو کتري اپايو. رشين جو چوڻ مڃي اندر ديوتا ڀڳين جو هڪ پتلو ٺاهي ان تي امرت ڇڙڪاري پوءِ اهو پتلو اگني ڪنڊ ۾ اڇليو ۽ پوءِ سنجيون منتر (جيئارڻ جو منتر) اچاريائين ته ڏسو ڪرتار جي قدرت جو ازغيبي اگنيءَ مان هڪ برش ٻاهر نڪري آيو جنهن کي ساڄي هٿ ۾ گدا (لٺ) هئي. هو اگنيءَ مان نڪرڻ وقت چوندو آيو ته مار! مار! انهيءَ سبب هن تي ”پرمار“ (۱) نالو پيو.

رشين ۽ منين جي چوڻ تي برهما پوءِ پيو هڪ پتلو ٺاهي يڪيو. جي اگنيءَ ۾ وجهي منتر اچاريو ته اگني ڪنڊ مان پيو هڪ جوان پيدا ٿيو جنهن کي هٿ ۾ تلوار ۽ ٻئي هٿ ۾ ويد هئا. انهيءَ جوڙي تي ”چلونڪي“ نالو پيو چاڪاڻ ته هو برهما جي ”چلو“

---

(۱) ”پرمار لفظ جي معنيٰ آءٌ جيڪر چوان ته آهي ”پراون يا ڏارين کي مارينڌڙ“ مگر ڪرنل ٽاڊ جي لکڻ موجب ”پرمار“ معنيٰ آهي پهريون مارينڌڙ يا ڏک هٽنڌڙ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يعني هٿ جي ترِيءَ مان پيدا ٿيو هو يعني برهما پهريائين جڏهن پنهنجي هٿ جي ترِيءَ تي پتلو ٺاهيو تڏهن هي پيدا ٿيو تنهنڪري اهو نالو مليس. ”چلونڪي“ لفظ جو اچار پوءِ ڦري ”سلونڪي“ (سؤلنڪي) ٿيو آهي.

شو پڳوان پوءِ اگني ڪنڊ مان هڪ ڪاري شڪل وارو جوان پيدا ڪيو انهي جوان کي لڙائي جو گهٽو فن ياد نہ هو مگر پهريداريءَ لاءِ پختو هو تنهنڪري هن کي دربان يا پهريدار مقرر ڪيائون ۽ انهيءَ سبب هن تي ”پرٿوي دوار“ نالو پيو. پرٿوي معنيٰ ڌرتي ۽ دوار معنيٰ دروازو. هو گويا پرٿويءَ جي دروازي جو دربان هو تنهنڪري اهو نالو مليس. ”پرٿوي دوار“ لفظ جو اچار پهريائين ڦري ”پرٿهيار“ ٿيو ۽ هاڻ عام طرح ”پرهيار“ چئبو آهي.

وشنو پڳوان پوءِ اگني ڪنڊ مان پاڻ جهڙو هڪ چتر پڄ (چئن پڄاڻن يا ٻانهن وارو) جوان پيدا ڪيو ۽ انتي نالو پيو ”چترنگہ“. سنسڪرت ۾ ”چتر“ معنيٰ چار ۽ انگہ معنيٰ بت. چترنگہ معنيٰ چئن بتن وارو. حقيقتا بت چار ڪين هئس پر ٻانهون چار هيس تنهنڪري اهو نالو پيس. ”چترنگہ“ لفظ جو اچار پوءِ ڦري چوهاڻ (چهاڻ) ٿيو. هاڪارو راجا پرٿيراج چهاڻ راجپوتن مان هو.

اندر مهراج پوءِ پنهنجي پٺيءَ جي- ڪنڌي مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ جوان پيدا ڪيو ۽ ان تي "رانوڙ" نالو پيو. رانوڙ معنيٰ رهٽ يعني پنيءَ جي ڪنڊي مان پيدا ٿيل. اهڙي طرح ديوتائن جي ڪرپا سان راجپوتن جي قوم پيدا ٿي.

اهي ابو پهاڙ تي اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيا تنهنڪري انهن کي "اگني ڪل" يعني اگني يا باهه جي ڪٽنب وارا به چئبو آهي. اها اگني ڪنڊ جنهن مان راجپوت پيدا ٿيل چون ٿا اڄ تائين ابو پهاڙ تي قائم آهي ۽ راجپوتن لاءِ اها وڏو تيرٿ جو آستان آهي. ابو پهاڙ تي اچلي سر مهاديو جي مندر ۾ هڪ ليکه لکيل آهي جنهن ۾ چاڻايل آهي ته پرمار دونهين مان پيدا ٿيو هو ۽ شترو ماريا هوائين. مطلب ته راجپوتن جي جنم جي ڪهاڻي هڪ ڏند ڪٿا آهي جا پراڻن ۾ ڏنل آهي ۽ ڪرنل ٽاڊ به اهائي ڏني آهي چاڪاڻ ته سڄي هندستان جا راجپوت اها ڳالهه سچي ڪري مڃين ٿا.

پرمار راجپوتن جي پيڙهي.

پرمار راجپوت جو اندر ديوتا جي ڪرپا سان اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيو تنهن دانون ۽ اسرن (ستين لوڪن) کي ماري برهمڻ جو بچاءُ ڪيو ۽ هن پوءِ نه رڳو ابو پهاڙ ۽ ان جي آس پاس وارن ملڪن تي حڪومت

ڪئي، پر هو سڄي ڀارت کنڊ (۱) جو راجا ٿيو. جنهنڪري هن جا پويان ”راجپوت“ يعني راجا جا پٽ سڏجڻ لڳا. پرمار ڪانسواءِ ٻيا جوان جي اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيا تن به راڄ ڪيو مثلاً پرهيار راجپوتن مارواڙ پاسي پنهنجو راڄ استاپن ڪيو. اهڙي طرح اگني ڪنڊ مان جيڪي جوڙا پيدا ٿيا تن سڀني راڄ ڪيو تنهنڪري سڀني جي اولاد تي ”راجپوت“ نالو پيو ۽ پوءِ هرڪو پنهنجي وڏي ڏاڏي جي نالي پٺيان پرمار راجپوت، چهاڻ راجپوت وغيره سڏائڻ لڳو. پرمار راجپوتن جون ڪل پنجٽيهه شاخون سڄي سندستان ۾ آهن ۽ انهن مان جن راجائي ڪمائي سي اڄ تائين ”ذڪر“ سڏجن ٿا باقي سندن ٻيا پائر رڳو پرمار راجپوت ڪوٺجن ٿا جي هن وقت ٿر ۾ گهٽي ڏي آهن.

پرمار ۽ هن کان پوءِ جيڪي ست پيڙهيون ٿيون تن ابو پهاڙ ڏي راڄ ڪيو مگر پوءِ سندن اٺين پيڙهيءَ راجا چندر سين پيدا ٿيو جنهن پنهنجي گاديءَ جو هنڌ ابو پهاڙ مان ڦيرائي مالوا طرف ڌارا نگر ۾ ڪيو.

---

(۱) اڄ ڪالهه سڄي هندستان کي ڀارت کنڊ سڏجي ٿو مگر حقيقت ڪري ”هندستان“ ۽ ”ڀارت کنڊ“ رڳو هاٺوڪي اتر هندستان کي چئبو آهي جو پنجاب جي اتر کان وٺي هيٺ ونڌيا جبل تائين آهي. اهو ئي اصلوڪو ”آريه ورت“ يعني آرين جو ديس آهي.

راجا چندر سين ڪان پوءِ چوٿين پيڙهيءَ راجا پيمڪ ٿيو جنهن جي نياڻي رڪمڻيءَ جو وهانءُ سري ڪرشن سان ٿيو هو. هي مهاڀارت واري زماني جي ڳالهه آهي جنهن کي اٽڪل پنج هزار ورهيه ٿي ويا آهن. انهي زماني ۾ سنڌ جو راجا جئدرٿ هو جو پڻ راجپوت هو ۽ دهليءَ جي راجا ڌرتراشٽر (ڪورون جي پيءُ) جي نياڻي پرڻيو هو ۽ مهاڀارت جي لڙائي ۾ ارجن جي هٿان مئو هئو.

راجا پيمڪ کان پوءِ اٺينءَ پيڙهيءَ جيڪو راجا ٿيو تنهن پنهنجي گاديءَ جو هنڌ ڌارا ننگر مان ڦيري اجين ڪيو ۽ هن کان پوءِ ڏهين پيڙهيءَ راجا ڀرتري ۽ راجا وڪر ماجيت پيدا ٿيا.

راجا وڪر ماجيت ۽ سندن پوين سورهن پيڙهين اجين ۾ راج ڪيو مگر پوءِ راجڌاني ڦيرائي بار مير جي نزديڪ جهونو گڏه ۾ ڪيائون. جهوناڳڙهه جو شهر پيو آهي، ۽ هي جهونو گڏه پيو آهي جو هاڻ ڦٽو پيو آهي. ٽورن سالن کان پوءِ هنن جهونو گڏه کان ٿي چار ڪوهه پري ڪيراڙ نالي شهر پنهنجو تخت گاهه ڪيو. اهي راجپوت اڳي جڏهن اجين ۾ هئا تڏهن مها راجا ۽ راجا سڏبا هئا مگر ڪيرارو ۾ اچڻ کان پوءِ هو ”راءِ“ سڏجڻ لڳا.

جوڌپور رياست ۾ شو ۽ ڪوٽڙو به شهر هڪ ٻئي سان لاڳيتا آهن تنهنڪري ٻنهي کي گڏي ”شو ڪوٽڙو“

ڇنبو آهي جيئن ڪنڊياري تعلقي ۾ هالاڻي ۽ پيلاڻي ٻه جدا شهر آهن پر انهن کي گڏي پيلاڻي ڇنبو هو.

راجپوتن پنهنجي راڄڌاني ڪيراروءَ مان ڦيرائي ڇنو ڪوٽڙي ۾ ڪئي ۽ اتي تنهن وقت راجپوتن مان چار راڻا نالي راجا هو جنهن کي ٻه پٽ ۽ ٽين نياڻي هئي. چار راڻا جي وڏي پٽ جو نالو سوڍو ۽ ننڍي پٽ جو نالو سانگلو هو. سانگان جو اولاد سان انگلا رجپوت سڏجن ٿا جي جوڌپور ۽ بيڪانير پاسي گهڻا آهن مگر ٿرپارڪر ضلعي ۾ سوڍا راجپوت گهڻا آهن ۽ اهي پنهنجي وڏي ڏاڏي "پرمار" جو نالو گڏي پاڻ کي "پرمار سوڍا راجپوت" سڏائيندا آهن.

سوڍن جو سنڌ ۾ اچڻ:

راجا چار راڻا جو مريي پٽ سوڍو جنهن جي نالي پٺيان ٿر جا سوڍا راجپوت سڏجن ٿا سو دل جو دلير ۽ جنگي جوان هو.

هن کي دل ۾ آيو ته مڙسان مڙسيءَ سنڌ ۾ گهڙي پئجي ۽ اتي آهستي آهستي پنهنجو راڄ قائم ڪجي. اهڙي منشا من ۾ ڌاري هو سنبت ١١٨١ ۾ راجپوتن جو وڏو ڪٽڪ ساڻ ڪري سنڌ ۾ آيو ۽ پهريون ڏي پهريون شهر جو هن هٿ ڪيو سو رتو ڪوٽ هو. رتو نالي هڪ مغل تي گذريو آهي تنهن ٿرپارڪر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضلعي جي ڪپري تعلقي ۾ ڪپري جي شهر کان ڇهه ڪوهه ڪن پري هڪ ڪوٽ اڏيو هو. اهو ڪوٽ هاڻ ڊٺو پيو آهي مگر رڌو ڪوٽ نالو اڄ تائين قائم آهي. سوڍي جو پٽ پوڏورڏي ڪوٽ ۾ رهيا ۽ هتي اڇڻ کان پوءِ هو "راڻا" سڏجڻ لڳا. ڪپري تعلقي ۾ اڄ تائين ڳوٺ راڻاڏو آهي. اتي ڪيترا آڳاٽا راڻا گهر ڪري ويٺا هئا تنهنڪري ڳوٺ تي اهو نالو پيو.

ڪپري تعلقي ۾ اڄ تائين ڪي پٽ آهن جن کي "راڻن جا پٽ" ڪري سڏيندا آهن چاڪاڻ جو ڪن آڳاٽن راڻن اوائل ۾ اهي پٽ وسايا هئا ۽ اها سموري حد رتي ڪوٽ وارن راڻن جي هئي.

راڻي سوڍي ڪپري جو هي پاسو اڇي هٿ ڪيو ته راٺوڙن کي به دل ۾ آيو ته اسين به ڇو نه سنڌ تي ڪاهه ڪري ڪجهه پاڱو هٿ ڪريون. سنڌ ۾ انهيءَ وقت سومرن جي صاحبي هئي پر هو راجپوتن ۽ راٺوڙن سان پڇي ڪين ٿي سگهيا. راٺوڙن ڪم اهڙو ڪيو جو راجپوتن جيڪو رتي ڪوٽ وارو پاسو هٿ ڪيو سو ڇڏي باقي ڪپري تعلقي جو رهيل پاڱو پنهنجي قبضي ڪيائون ۽ پوءِ پنهنجي حد وڌائي عمرڪوٽ جي اتر طرف ڇوڙ شتيشڻ جي پريان ڪيائون ۽ پوءِ اڳيرو وڌي گڏڙو ۽ ان جي آس پاس وارو ڪيترو ملڪ هٿ ڪري جوڌپور جي رياست جي ڪجهه پاڱي تائين وڃي پهتا. انهي سموري حد کي اڄ تائين "ڪاڻر"

سڏيندا آهن. ڪاٺر هٿ ڪرڻ ڪري هو ”ڪاٺر يا رانوڙ“ سڏجڻ لڳا. ”ڪاٺر جو نالو شاهه جي رسالي جي سر مارئي ۾ ڪيترن هنڌ ڪم آيل آهي. ڪاٺر ۾ ڪتا، لويون ۽ ڪمريون اڄ تائين ٺهن ٿيون. شاهه لطيف کي ڪاٺر جون ٺهيل ڪتيون شايد گهڻو پسند آيون هيون جو انهن جي مارئي جي بيتن ۾ هن طرح ساراهه ڪئي اٿس:

ڪاٺر ڪتيون خاصيون آڇي ٽُت اڇن
ڪڍيو پيڻ ڪهن، ملير گهرجي مارئي.

ڪاٺر ۾ جن رانوڙن راڄ ڪيو تن مان هڪ هاڪارو راجا رنمل هو، جنهن جو نالو شاهه جي رسالي جي سر ڍول مارئي جي هيٺين تڪ ۾ ڄاڻايل آهي:

”ڍوليو نر ور سيريئن راجا رنمل رليو“

ڪاٺر ۾ رانوڙن ڪيترا سال راڄ ڪيو سا حقيقت ملي نٿي سگهي مگر ايترو سيپيئي چون ٿا ته رانوڙن کان ڪاٺر جو ملڪ پوءِ راٺن کسيو. انهي هندڪي حڪومت جو اثر اڄ تائين ڪاٺر ۾ پڌرو آهي. سنڌ ۾ پين هنڌ هندن ۽ مسلمانن کي سندن پوشاڪ مان پرپان ڏيي سڃاڻي سگهجو آهي مگر ڪاٺر ۾ اڏين پوشاڪ مان سڃاڻڻ مشڪل آهي ڇاڪاڻ جو اتي مسلمان به هندن جهڙي پوشاڪ ڪن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مسلمان مردن کي ڏسو ته انگرکا پيا آهن ۽ سنڌن زالن ۽ ٻارن جي پوشاڪ به مارواڙين ۽ ڪڇين جهڙي آهي.

عمرڪوٽ واري لڙائي

عمرڪوٽ جي راڻن وٽ جيڪي دستخط احوال آهن تن مان معلوم ٿو ٿئي ته راڻو سوڍو جنهن پهريائين رتوڪوٽ هٿ ڪيو تنهن جو پوٽو راڻو راڻديوجي هو جو نهايت جريت ڀريو جوان هو. هن جوان کي دل ۾ آيو ته رڳو رتوڪوٽ ۽ ان جو آس پاس وارو ملڪ وٺي نه ويهجي پر سڄو ٿرپارڪر پنهنجي قبضي ڪجي.

سنڌ جي حاڪمن سومرن جي هنن ٻوٽي ڪچي ڇڏي هئي ۽ پنهنجي مڙسيءَ جو ٻانور به جهڄو هون تنهن هوندي به هنن کي جوڳا بندوبست ڪيا.

راجپوتن وٽ جنگ نالي هڪ چارڻ هو تنهن کي ڪي ماڻهو ساڻ ڏنائون جي چمڙا پوش ڪري جاچ ڪري آيا ته ڪهڙي وات تان لشڪر وٺي وڃجي ۽ ڪهڙو هنڌ سٺو ٿيندو جتي ٻيهي سومرن کي سامهون ٿجي. جڏهن سموريون رٿون ٺاهي راس ڪيائون تڏهن ساڻ سوڻ ڳنڍي هي وڏو ڪٽڪ سنبرائي نڪتا ۽ عمرڪوٽ ۾ اچي سومرن کي سامهون ٿيا. اها لڙائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنبت ١١٨٢* جي ويساکہ مهيني جي سهائي سائم تي عمرڪوٽ ۾ لڙائي لڳي جنهن ۾ سوا سو ڪن سومرا مارجي ويا ۽ عمرڪوٽ جو شهر راڻن جي هٿ ۾ آيو.

تر ۾ پڇائن ڪندي ائين معلوم ٿئي ٿو تہ عمرڪوٽ جي شهر کي اصل "همروٽ" ڪري سڏيندا هئا ۽ تن ڏينهن ۾ عمر سومرو اڃا ڄائو بہ ڪونہ هو. انهيءَ آڳاٽي وقت ۾ شهر ۾ هڪ ڪچو قلعو هو جو سوڍن جي لڙائي وقت سومرن جي هٿ ۾ هو ۽ حاڪمن جا ديرا انهي قلعي اندر رهندا هئا. سوڍن جڏهن اهو ڪچو قلعو هٿ ڪيو تڏهن هنن هي مسلمانڪو مڪان جنن جو ٿنن ڪتب آڻن واجب نہ سمجهي اول انکي گنگا جل سان ليپو ڏياريو ۽ پوءِ قلعي واري جاءِ کي وڏيڪ پوتر ڪرڻ جي ارادي سان ان ۾ هون ڪراياڏون. اها ڳالهہ تر جا چارڻ راڳن ۾ ڳائي ٻڌائيندا آهن. انهن راڳن ۾ هون جو ذڪر ڪندي شاعر چيو آهي تہ سوڍن جيڪو هون ڪيو تنهن ۾ ايترو گيهہ ڪتب آندائون جو گيهہ ڪوٽ کان ٻاهر ريلا تي وهڻ لڳو. انهن راڳن مان بہ ٿڪون هيٺ ڏجن ٿيون جي ڊاٽڪي ٻوليءَ ۾ آهن تنهن ڪري انهن جو ارٿ بہ ڏجي ٿو:-

---

* سنڌ گريٽيئر موجب عمر ڪوٽ واري لڙائي سنہ ١٢٢٦ع ۾ لڳي.

چڙيئل چانچ نہ پري آڳڻ آڏ تارا نٿي
جهاجهو گيه ڪڙي، محل تميٽي مينڌرا.

ارٿ:- جهڙڪي چهنگ نہ پري، اي شوم (سومرا) تنهن جي اڱڻ ۾، باقي اي مينڌرا تنهن جي محل ۾ جهجهو گيه، ريلا ڪري وهي ٿو. اهڙي طرح هون هوم ڪري سوڍا عمرڪوٽ واري قلعي ۾ ويٺا ۽ عمرڪوٽ جي شهر ۾ پنهن جي حڪومت ڇماياڻون.

آڳاٽن راجائن وٽ شعر جو قدر گهڻو هوندو هو ۽ اڄ بہ جوڌپور، بيڪانير ۽ ٻين ڪن ڏيهي رياستن ۾ راجائڻ جي درٻارين ۾ ڪوي ۽ راڳيندڙ موجود آهن. سوڍن راجپوتن وٽ بہ ڪي ڪوي ۽ راڳيندڙ هئا جن کي وقت بوقت هو چڱا انعام ڏيندا هئا. عمرڪوٽ جي راڻن وٽ جنق نالي چارڻ هو، جنهن بابت مٿي چاڻايو ويو آهي تہ هو عمرڪوٽ واري لڙائي کان اڳ رستا جاچي آيو هو تہ ڪٿان لشڪر لنگهائجي ۽ ڪٿي ٻيهي لڙائي ڪجي. عمرڪوٽ واري لڙائي کٽڻ کانپوء راڻن انهي جنق چارڻ جو چڱو قدر ڪيو. هن وقت عمرڪوٽ کان بہ ڪوهہ پري چوڙ اسٽيشن واري رستي ي ڪاروڙو نالي ڳوٺ آهي سو راڻي راڌڻيو جي پٽ راڻي جيء برهم انهي جنق چارڻ کي امداد ڪيو ۽ ڪيترين ڳاين ۽ مينهون بہ ڏنائينس. اهو ڪاروڙي جو جو ڳوٺ اڳي تمام وڏو هو ۽ منجهس آبادي جهجهي هئي. هن وقت ڪاروڙي ۾ جيڪي ٿورا چارڻ رهن ٿا

سي انهي جنگ چارڻ جو اولاد آهن ۽ عمرڪوٽ جي راڻن سان اڄ تائين رستو اٿن.

سوڍن جو ٿر ۾ زور وٺڻ.

عمرڪوٽ هٿ ڪرڻ ڪانپوءِ سوڍن جي دل وڌي ۽ هو ٿر جي ٻين ڀاڱن هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ۾ رهيا جنهن ۾ آخر هو فتح مند ٿيا. هن وقت جيڪو نارو ڊويزن آهي سو سمورو سوڍن هٿ ڪيو ۽ سومرن کي هڪالي ايترو پري ڪيائون جو رڳو پراڻ جو الهندو پاسو سومرن جي تابع هو. باقي ٻيو سمورو ملڪ ٿر طرف سوڍا پنهن جي قبضي ڪري ويٺا. مٺي تعلقي جو ٿورڙو ڀاڱو ۽ ڏيپلي تعلقي جو ڪجھ ڀاڱو تن کي گڏي اڄ تائين "سامروٽي" چوندا آهن. سوڍن رڳو اهو سامروٽي جو پاسو ڇڏيو، جنهن ڪري ڏيپلي طرف سوڍا راجپوت بلڪل ٿورا آهن. باقي ٻيو سمورو ٿر سوڍن هٿ ڪيو. تنهن ڪري اڄ تائين سوڍا اتي گهٽا آهن. سومرن ۾ ٽيرهون حاڪم چنيسر هو جو سنه ١٣٠٠ع ۾ مٿو ۽ ارڙهن ورهيه حڪومت ڪيائين. چنيسر جي گاديءَ جو هنڌ ڏيپلي تعلقي جي ڳوٺ رحمڪي بازار جي پريان وگهيه ڪوٽ ۾ هو. اهو ڪڇ جي رڻ جو پاسو آهي ۽ چنيسر جي ڪوٽ جو ويرانو اڄ تائين اتي ظاهر بيٺو آهي ۽ اتان بعضي بعضي آڳاٽي زماني جا سڪا ليندا آهن. مطلب ته سومرن کي ڪڇ جي

رڻ ڏانهن هٽائي سوديا پنهن جي حڪومت وڌائڻ لڳا ۽ پوءِ ڪاٺر جي راٺوڙن کي هڪالي سڄو ٿر پنهن جي قبضي ۾ ڪيائون.

حڪومت جو ورهاڱو

راٺو راڏديو جي جنهن سنه ١٢٢٦ع ۾ عمر ڪوٽ جو شهر هٿ ڪيو، تنهن جون چار پيڙهيون عمرڪوٽ ۾ رهيون. مگر پوءِ پنجين پيڙهي راٺو درجن سنگهه ۽ راٺو آسراءِ ٿيا، تن ڀاڱا ورهيا. راٺو درجن سنگهه وڏو پٽ هو، سو عمرڪوٽ ۾ رهيو ۽ ننڍو پٽ آسراءِ سنگهه ننگر پارڪر ڏي ويو ۽ ننگر پارڪر شهر ۾ هڪ تلاءُ وٽ جايون جوڙائي وڃي رهيو جنهن ڪري اهو تلاءُ اڄ تائين راٺن جي نالي پٺيان ”راٺا سر“ سڏجي ٿو. انهي ورهاڱي وقت مٺي ۽ ڇاڇرو تعلقا به راٺن جي هٿ ۾ هئا ۽ حڪومت جي انتظام رکڻ لاءِ اتي هنن پنهن جا صوبا مقرر ڪيا، جي وقت بوقت عمر ڪوٽ ۾ اچي گادي نشين راڻي جو سلام پرينداهئا ۽ گهرج مهل مدد ڪندا هئا.

ڇاڇري ڀاسي جيڪي راجپوت صوبا ٿي ويا تن ۾ مکيه ماڻهو ڇاڇرو نالي هڪ راجپوت هو، تنهن اهو شهر ٻڌايو. تنهن ڪري سندس نالو شهر تي پيو ۽ سندس سموري حد (ڇاڇرو تعلقو) کي اڄ تائين ”ڇاڇراتي“ چوندا آهن. ڇاڇري ڪان ٻارهن ڪوه پري ساڳي تعلقي

اندر چيلهار جو شهر آهي سو "چيلو" نالي راجپوت ٻڌايو هو. اهو شهر جنهن وقت ٻڏو تـي تنهن وقت عمر ڪوٽ ۾ سوڍو ڪلجي گادي نشين هو.

ڪلجيءَ کي عام طرح "ڪلو" سڏيندا آهن. اهڙي طرح سوڍا راجپوت هوڏانهن عمر ڪوٽ هوڏانهن سچو ٿر و ساڍي ويٺا باقي سامروٽي ۽ رحمڪي بازار ڏي سومرن جي تخت گاهه ڏانهن ڪين ويا.

سوڍا انهي پاسي ڇو ڪين ويا اهڙي خبر ڪو ٻڌائي نٿو سگهي پر ائين پيو ڀانئجي ته سومرن سان اهڙو ڪو عهد نامو ٿيل هون. هي رڳو انومان آهي.

مٿي تعلقي جو ڪڇ ڀاڱو ۽ ننگر پارڪر جو ٿورو ڀاڱو جو ڪڇ جي رڻ جـي وٽ (ڪناري) سان آهي تنهن کي اصل "پاڏر" ڪري سڏيندا هئا. ڪپري ۽ عمرڪوٽ تعلقن جـو اتر وارو ڀاڱو جـو ڳبڙي وڏان لنگهي جوڌپور رياست سان وڃي ٿو ڳڏجي، تنهن کي اڳي "ڪاڏر" سڏيندا هئا جيئن مٿي اڳـي ئـي ڄاڻايو ويو آهي، ٿر جو باقي رهيل ڀاڱو جو پاڏر ۽ ڪاڏر جي وچ ۾ آهي تنهن کي اصل "ڍٽ" سڏيندا هئا. اهو سمورو ڍٽ جو پاسو عمر ڪوٽ جي راڻن جي هٿ ۾ هـو ۽ عمر ڪوٽ سندن گاديءَ جو هنڌ هو. حقيقت ڪري "عمر ڪوٽ" نالو پوءِ جو پيل آهي، مٿي اڳيئي ڄيو ويو آهي ته عمر ڪوٽ کي اصل "حمروٽ" سڏيندا هئا.

عمر ڪوٽ جا راڻا ٿوڙي ٽر جا ڀيا ڪيترا ماڻهو چون ٿا ته سوڍن مان هڪ سوڍو راڻو امرسنگھ ٿي گذريو آهي تنهنجي نالي پٺيان هي شهر پوءِ "امرڪوٽ" سڏجڻ لڳو.

راڻو امرسنگھ عمر سومري کان گهڻو اڳ ٿي گذريو آهي ۽ پوءِ جڏهن عمر سومري جي بادشاهي ٿي تڏهن "امر ڪوٽ" جي بدران هي شهر سندس نالي پٺيان "عمرڪوٽ" سڏجڻ لڳو پر اڄ تائين ڪيترا ماڻهو "امر ڪوٽ" چوندا آهن.

عمر ڪوٽ ۾ هن وقت جيڪو قلعو آهي سو پاڻ ساڳي پيو پري ته اهو اصل راڻن جو جوڙايل آهي ۽ نه سومرن جو. اها ڳالهه هن مان ثابت آهي جو عمر ڪوٽ جي قلعي جو جتان لنگهه آهي اتي پٿرين تي ڪيترا اکر پٿر تي اڪريل آهن جي جيتوڻيڪ سمجهڻ ۾ نٿا اچن تڏهن به ايترو ظاهر آهي ته ان ۾ جيڪي لا ڪنائون ۽ اکر ڪم آيل آهن سي سڀ ديو ناگري نمونې آهن جنهنڪري پڪ سان چئي سگهجي ٿو ته اهي اکر هندن جا اڪرايل آهن ۽ نه مسلمانن جا.

سوڍن جو زور گهٽ

ٽر جا سوڍا سومرن کان ڏاڍا هئا تنهنڪري هنن کي ليکيندا به ڪين هئا ۽ سڌو دهليءَ جي بادشاهه

کي ڏن پريندا هئا.

سومرن جو سترهون حاڪم عمر هو جنهن پنجٽيهه ورهين جي راڄ ڪرڻ بعد سنه ١٣٩٠ع ۾ وفات ڪئي هن حاڪم بابت جيڪو احوال موجود آهي تنهن مان ظاهر آهي ته عمرڪوٽ جو قلعو هن موٽي سوڍن کان هٿ ڪيو هو. اها پڪ آهي ته سوڍن مٿي مارائي کان سواءِ اهو قلعو پنهنجي هٿان نه ڇڏيو هوندو، پر سوڍن ۽ عمر سومري جي لڙائي جو احوال موجود نه آهي. تنهنڪري ڪجهه چئي نٿو سگهجي. باقي ايترو سمجهجي ٿو ته سوڍن جو زور ان وقت ٽٽل هو تڏهن عمر سومري ڪائن قلعو کسيو ۽ مارئي کي ملير مان آڻي اتي قيد ڪيائين. جنهن وڻ هيٺان مارئي کي آڻي وهاريو هئائين تنهن وڻ جي ٿڙ جو وڏو ٽڪر اڄ تائين ڪمرڪوٽ جي قلعي ۾ پيو آهي.

عمر ڪوٽ پاسي ڪنهن کي تپ ٿاهُ ٿيندو آهي ته انهي وڻ مان ڇوڏي ٽڪر پيجي اهو بيمار کي گهي پياريندا آهن جو هو سمجهن ٿا ته هن ستياڻيءَ جي ست ڪري هي وڻ به ڪلاوارو آهي ۽ ماڻهن جا ڪشٽ ڪٽي سگهي ٿو.

سومرن جو ويهون يا اڻويهون حاڪم همير سومرو ۽ راڻو ميندرو جو عمر ڪوٽ جي هاڙوڪن راڻن جو وڏو ڏاڏو هو سو سندس وزير هو. هي اهو ساڳيو راڻو ميندرو هو جنهن مومل ماڻي هئي مومل کان جڏهن

راڻو رسي آيو هو، تڏهن مومل سندس پٺيان عمرڪوٽ ۾ آئي هئي ۽ شهر جي ٻاهران پنهن جي جاءِ جوڙائي اچي رهي هئي. انهي جاءِ کي عام طرح ”مومل جي ماڙي“ چوندا آهن، جا عمرڪوٽ کان ڪوهه ڪن پري آهي. سنه ١٩١٠ع ۾ اها ماڙي گهڻي قدر قائم بيٺي هئي، مگر ١٩٢٣ع ۾ وري وڃي ڏٺم ته ايتري قدر زبون ٿي پيئي هئي جو سرون به پري اٿو ٿي ويون هيون. راڻي جو به ”پڙو“ اعڙيئي حال ۾ آهي.”پڙو“ معنيٰ ڊنل قلعي جو نشان. راڻي جو پڙو عمرڪوٽ تعلقي ۾ صوفي فقير جي ڳوٺ کان سڏ پنڌ پري آهي. چون ٿا ته انهي راڻي جي قلعي مان بيهي عمر ڪوٽ طرف نهاريو ويندو هو ته مومل جي ماڙي چٽي ڏسڻ ۾ ايندي هئي.

اها تواريخي ڳالهه آهي ته مومل راڻي جي وقت ۾ عمرڪوٽ وارو قلعو سومرن جي هٿ ۾ هو. جنهن جي معنيٰ ته عمر سومري کان وٺي همير سومري جي راڄ تائين سوڍن جو زور ٽٽل هو.

ڪانگ کي لڙ ۾ مزو.

سومرن جو پوئون حاڪم همير پنهن جي وزير راڻي ميندري جي زال مومل تي عاشق هو، ۽ راڻي کي عمرڪوٽ جي اندر ڪوهه ۾ ڪجهه وقت قيد ۾ رکيو هوائين. انهيءَ ڳالهه تان عمرڪوٽ جا سوڍا اچي منٿيا

۽ وري پنهنجو اڳيون زور ڏيکارڻ لڳا. رعيتي ماڻهو به سومرن مان ڪڪ هئا، جو هنن جي شراب خوري ۽ حرام ۽ ٻي بد هلت ماڻهن جون دليون ڪٽيون ڪري ڇڏيون هيون. خود ڪيترا مسلمان جهڙوڪ سما هنن سومرن حاڪمن مان بيزار ٿي پيا. سومرن جي بد هلت ڪري سمن وڏو فساد ڪيو ۽ سلطان علاوالدين جي مدد گهرياڻون. سلطان پنهنجو لشڪر سنڌ ۾ موڪليو ته سومرن پنهن جون زالون ۽ ٻار ٻچا ابڙي نالي هڪ سمي امير مان ڪڇ ڀڄ ڏي موڪليا ۽ پوءِ سلطان جي لشڪر سان وڙهڻ لڳا، پر سگهوئي شڪست کاڌي ــ ۽ ڇ ڏي اُٿي پيا ۽ سلطان جو لشڪر پٺيان ڪاهي پيو. سومرا اچا ڪڇ ۾ ئي گهڙيا ته ڪڇ جا سما مٿن ڪاهي آيا. اڳيان سما ۽ پٺيان سلطان جو لشڪر پيو. انهن ٻن زورن ڇي وچ ۾ سومرن جي خاندان جو خاتمو ٿي ويو. هن تواريخي ڳالهه بابت ٿر ۾ ڪيترا بيت ڏيندا آهن ۽ چارڻ گيت چوندا آهن. شاهه جي رسالي جي سُر بلاول ۾ به هن تواريخي ڳالهه بابت ڪيترا بيت آهن.

سمن ۽ سومرن جي پاڻ ۾ اچي لڳي ته سوڍن کي وجهه ملي ويو، تن عمرڪوٽ وارو قلعو وري پنهن جي قبضي ۾ ڪيو. "ڪانگ کي لڙ ۾ مزو". سومرن ڪانپوءِ سمن جي حڪومت سنڌ ۾ ٿي. سمن جي گهراڻي جو پهريون حاڪم ڄام اُنڙ سنه ۱۳۵۱ع ۾ تخت تي ويٺو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ٽر جو پاسو ٿي چڙهي ڏنو ۽ نتي ڏانهن مڪاني ٽڪري جي نزديڪ ساموئي جو شهر ٻڌي اهو پنهنجي گاديءَ جو هنڌ ڪيائين. هينئر سوڍن جي هيڪاري ساڃي ٿي ۽ هو اڳيئين وانگر ٿر ۾ راڄ ڪرڻ لڳا ۽ سڌو دهليءَ جي بادشاهه کي ڏن ڏيڻ لڳا.

عمرڪوٽ ۾ اڪبر بادشاهه جو جنم.

سنه ١٥٤٠ع ۾ بابر بادشاهه جي مرڻ کانپوءِ دهليءَ جي تخت تي همايون ويٺو. هن پهريائين بنگال ۽ گجرات هٿ ڪيا، پر پوءِ شيرشاهه افغان هٿان شڪست کائي سنڌ ڏي ڀڳو. هو پهريائين روهڙيءَ جي نزديڪ پيرلوءَ ۾ اچي رهيو ۽ پوءِ جوڌپور ڏي رخ رکيائين، پر واٽ تي ڪا غيرت آيس سو جيسلمير مان لنگهي عمرڪوٽ ۾ آيو. همايون بادشاهه عمرڪوٽ ڏي ايندي واٽ تي ڏاڍي تڪليف ڏٺي. هن کي وڏي تڪليف پاڻيءَ جي ٿي. پلا ٿ ۽ جيسلمير ۾ کوهن جو پاڻي هڪڙو کارو پيو کوهه وري ست پرهه* بلڪ وڌيڪ اونها، جنهن ڪري کوهن مان پاڻي ڪڍڻ ۾ گهڻو وقت لڳي ٿو.

---

* ”پرهه“ لفظ اصل ۾ آهي سنسڪرت لفظ ”پرش“ معنيٰ ماڻهو. ست پرهه اونهو کوهه تنهن جي معنيٰ ته ست مڙسن جي ڊيگهه جيترو اونهو کوهه. حساب جي سولائي لاءِ پرهه ۾ پنج فوٽ ليکيا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

همايون سان جيڪي ماڻهو ساڻ هئا سي پاڻيءَ لاءِ اهڙا آتا جو هڪ هنڌ کوهه مان پاڻي ٿـي ڪڍيائون تـه منجهائن ڪيترا اچي پاڻيءَ تي آجهريا، سوبه ايتري قدر جو ڪي ماڻهو کوهه ۾ ڪري پيا! هيءَ ڳالهه ڪرنل ٽاڊ به ڇاڙائي آهي. همايون بادشاهه عمرڪوٽ ۾ آيو تـه اتي جي گادي نشين راڻي سندس جهجهو آءُ آدر ڪيو ۽ سندس ايتري خدمت ڪيائين جو هنگان سفر جون سڀ سختيون وسري ويئون ۽ هو راڻي تي گهڻو راضي ٿيو.

انهيءَ عمرڪوٽ واري منزل تـي هندستان جو هاڪارو ۽ هردلعزيز اڪبر بادشاهه ١٤ آڪٽوبر ١٥٤٢ع ۾ ڄائو. انهيءَ تاريخي ڳالهه جي يادگيريءَ ۾ ڪيجواڙي تعلقي عمرڪوٽ جي هڪ سيد عمرڪوٽ جي پاهران هڪ سادو يادگار جوڙايو آهي. حقيقت ڪري هتي ڪو عاليشان يادگار نهڻ کپندو هو، جو اڪبر بادشاهه جي انصاف جون ڳالهيون گهٽي هندو توڙي مسلمان اڄ تاءِ ڏيڪ پريندا آهن، ههڙي حاڪم لاءِ يادگار به اهڙوئي هئڻ گهرجي.

ٿر ۾ ڏيڻون معاف.

راڻن جـي صاحبيءَ ۾ ٿر ۾ اهو رواج هو تـه جنهن ڪي جيتري زمين کپندي هئي، سو تيتري وڃي پو ڪيندو هو ۽ پنهن جي پيدائش سارو گادي نشين راڻي کي

ڍل پهچائيندو هو. راڻا وري دهليءَ جي بادشاهه کي ساليانو ڏن ڏيندا هئا ۽ ائين ڪيترا سال پئي چرخو هليو. جڏهن اڪبر بادشاهه تخت تي ويٺو، تڏهن عمرڪوٽ جي راڻن جيڪي خدمتون سنڌس پيءُ جون ڪيون هيون، سي ياد آيس ۽ پنهن جي جنم جي ڳالهه به ياد ڪري عمرڪوٽ جي راڻن کي لکيائين ته عمرڪوٽ منهن جي جنم جي جاءِ آهي ۽ اوهين منهنجي والد سان بلڪل وفادار ٿي هليا هئا، تنهن ڪري توهان کان ساليانو ڏن وٺڻ آءٌ حرام ٿو سمجهان ۽ اوهانکي سڀ ڍلون معاف آهن! اڪبر بادشاهه جي هن حڪم جي پڌرائي ٿي ته سڄي ٿر ۾ واهه واهه پئجي ويئي ۽ هر ڪو ائين چوڻ لڳو ته پلي ته اڪبر بادشاهه عمرڪوٽ ۾ جائو، جنهن سڄي ٿر مان راڻن (ڍل) جو رواج بند ڪري ڇڏيو. شاهه جي رسالي مان ڏسجي ٿو ته شاهه لطيف جڏهن ٿر ۾ گهمڻ ويو هو، تڏهن به ڍل جو رواج ٿر ۾ ڪونه هو. اها خبر رسالي ”مارئي“ جي هيٺين تڪ مان پوي ٿي.

”نڪا جهل نه پل نڪو راڻن ڏيهه ۾“.

ننگر پارڪر پاسي جن راڻن راڄ ڪيو تن به اهو ئي دستور اختيار ڪيو ۽ سڄي ٿر مان ڍل جو نالو ئي نڪري ويو.

سوڍن جي حڪومت جو نمونو

آزادي جنهن کي چئجي سا سچو پچو سوڍن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صاحبيءَ ۾ هئي. ٿر ۾ پٽي يعني ڏادي زمين ٿوري آهي، مگر وارياسي زمين گهڻي آهي. ٿر ۾ پوک رڳو ڏهرن ۽ ٽلين ۾ ٿئي ٿي. پر پٽن جي وچ ۾ ڏادي زمين آباديءَ جي لائق تنهن کي ڏهر چئبو آهي. جيڪڏهن کو ڏهر اهڙو هيٺاهينءَ تي هوندو آهي جو اوسي پاسي کان برسات جو پاڻي وهي ان ۾ اچي کٽو ٿيندو آهي ته انهي هيٺاهين ڏهر کي "ٽلي" چوندا آهن. انهن ڏهرن ۽ ٽلين مان جنهن کي جيتري زمين کپندي هئي، سو تيتري وجهي پوکيندو هو ۽ پنهن جي پيدائش جي پنجين پتي کن جيترو حصو راڻن کي ڏيل ۾ پهچائيندو هو. راڻن کي پنهنجيون به جاگيرون هيون ۽ گهڻو مدار انهن تي هون.

عمرکوٽ توڙي ننگر پارڪر جي سوڍن وٽ کو فوجي سپاهه پگهار تي رکيل ڪونه هو. پنهن جو گهر چگي طرح بڌل هون ۽ آڏي مانجهيءَ جنهن به راجپوت کي سڏ ڪندا هئا، سو امالڪ اچي حاضر ٿيندو هو. ننگر پارڪر جي راڻن کي ڪولهي لوڪ ۽ عمرکوٽ وارن راڻن کي ڀيل وقت سر چگي مدد ڏيندا هئا ۽ اها مدد هو ڪنهن لالچ تي نه، پر پنهن جو فرض سمجهي ڏيندا هئا.

ٽر ۾ ڪنهن جي ڪا دانهن ڪوڪ هوندي هئي، ته نڪا درخواست ڏيندي هئي نڪو اسٽامپ لڳندو هو. جنهن کي جيڪا دانهن ڪوڪ ڪرڻي هوندي هئي،

سو گادي نشين راڻي يا هنجي صوبي سان وچي حال ڪندو هو ۽ هو انهيءَ دم هنجو داد ڪندا هئا. ڪنهن جو لهڻي ڏيڻي تان ڪو تڪرار ٿيندو هـو تـہ گادي نشين راڻو يا هنجو صوبو چار چڱا وهاري هنجو معاملو نبيري ڇڏيندو هو.

ٿر ۾ هن وقت ڪڏهن ڏاڙا لـڳن ٿـا مگر اڳي ڏاڙن جي ڏم لڳي پيئي هوندي هئي. جنهن بابت شاهہ جي رسالي ۾ بہ اشارا آهن. ٿر ۾ ڪرار (واڻيا) پئسي وارا آهن ۽ انهن کي ڏاڙيلن جو هردم ڏپ رهندو هو. غريب مالدارن کي بہ ڏاڙيلن جو ڏپ هوندو هو، جو ڏاڙيلا زبردستيءَ هنن جو مال ڪاهي ويندا هئا. سوڍن جي صاحبيءَ ۾ ٿر ۾ ڪتي ڏاڙو لڳند و هو تہ اڪثر گادي نشين راڻو پاڻ گهوڙي تي لا نگ ورائي ڏاڙيلن کي وچي سامهون ٿيند و هو ۽ سر جو سانگو اصل ڪين ڪندو هو. اهڙن ئي وقتن تي ڪولهي ۽ ڀيل هنن راڻن کي چڱي مدد ڪندا هئا ۽ سر جي سٽ ڏيئي ڏاڙيلن سان جنگ جوٽيندا هئا.

راڻا جيستائين ڏاڙيلن کان ممورو مال سئيءَ سڳي سوڌو وٺي مالڪن کي نہ پهچائيندا هئا، تيستائين گهر ڏي ڪين موٽندا هئا. جڏهن ڏاڙيلن کان ڪتي خير سان گهر ايندا هئا، تڏهن پنهن جي خرچ تي ديگيون چاڙهيندا هئا ۽ هر ڪو ڪاڻي پي خوش ٿي ويندو هو.

اڪبر بادشاهہ جي حڪم موجب ٿر مان ڍلن جو

رواج بند تي ويو. تنهن ڪانپوءِ راڻن ڪي چڱي پيدائش ٿيندي هئي. راڻن ۾ ڪو وهاڻُ ٿيندو هو تہ رعيتي ماڻهو اَٽ، گهوڙا، ڳايون، مينهون ۽ ڪجهہ زيور ۽ پئسا هنن ڪي نذرانو ڏيندا هئا. رعيت ۾ ڪنهن جو وهاڻُ ٿيندو هو تہ گهوٽيتا تـوڙي ڪنواريتا چڱي خاصي سو ڪڙي راڻن کي موڪليندا هئا. اهي لوازما ڪرارن ۽ ٻين هن ڪري پاڻ تي ٻڌا جو سوڍا هنن کي ڌاڙيلن کان بچائيندا هئا. پيا غريب لوڪ جي اهڙا ٻنڌياڻ پاڻ تي ٻڌي نہ ٿي سگهيا، سي بہ پنهن جي حال سارو ڪجهہ ڏيئي هٿ جوڙ ڪري ويندا هئا. ڪو غريب جهنگ ۾ ڪاٺيون ڪرڻ ويندو هو تہ پاڻمرادو بہ پريون ڪاٺين جون راڻن جي در تي بہ اَچلي ويندو هو. ڏوٿي ماڻهو ڏٿ ڏورڻ نڪرندا هئا تہ سگر، پڪا، پيرون، ڏٺرا ۽ پيون اهڙيون شيون راڻن وٽ نذرانو ڪري کڻي ويندا هئا. شاهہ جي رسالي مان ڏسجي ٿو تہ شاهہ صاحب کي انهي ڳالهہ جي بہ خبر هئي تنهن ڪري مارئي جي واتان چواڻيو اٿس تہ:-

”پنّسي ڪاٺي پيٽ ۾ ڏٺرا ڏن آءُ ڏيندي“.

جهڙي طرح مسلمانن وٽ پيلي ۽ خاصخيلي رهن ٿا، تهڙي طرح سوڍن وٽ ٻجير هوندا هئا جي اڄ تائين اٿن. سندن گهر ۾ ليپو چوڻڪو، باسڻ ملڻ جو ڪم ۽ ٻي آئي ويئي اڄ تائين ٻجير ۽ ٻجيرياڻيون ڪن. جنگ جهيڙي مهل يا ڌاڙيلن کي سامهون ٿيڻ مهل

ٻجيرن کي سوديا اڪثر ساڻ کين کڻندا هئا ۽ ٻجير ذات کان ڪنهن به قسم جو نذرانو کين وٺندا هئا. سودن ۾ ڪيتري قدر سچائي هئي تنهن بابت هڪ مزيدار مثال نموني خاطر ڏجي ٿو.

عمرڪوٽ جي آڳاٽن راڻن مان هڪ گادي نشين راڻي ڪنهن ڪرار کان هڪ لک رپيا قرض ڪنيو هو، جو راڻا پنهنجون نياڻيون راجائن ۾ ڏيندا آهن ۽ نياڻيءَ جي شاديءَ تي ٻئي لک خرچ ڪندا آهن.

گادي نشين راڻي کي اميد هئي ته فصل پلو ٿيندو ۽ ان مان توڙي ٻي اپت مان قرض سولائي سان لهي سگهندو پر ڏئيءَ جي اهڙي جوڙ جو برسات پوريءَ سوري پيئي ۽ فصل بلڪل گهٽ ٿيو. مدي پڄاڻا جڏهن ڪرار پنهنجا پئسا گهريا تڏهن راڻي سموري حقيقت ٻڌائي ته حال ڏهه هزار ڪن ونئي وڃ ٻئي فصل تي باقي پئسا وٺج. ڪرار کان وڌيڪ ترسڻ کين پنو تنهن تنگ طلبي ڪئي تنهن تي راڻي پنهنجي خزانچيءَ کي پنهنجي پر ۾ ڪا اٽڪل سيکاري پوءِ هن کي چيائين ته جنهن صورت ۾ هن ڪرار جو اسان ۾ ويساهه گهٽو نٿو چمي تنهن صورت ۾ پنهنجا پراوا پئسا وجهي هن کي هڪ لک رپيا پورا ڪري ڏي. خزانچي امالڪ ناڙي جون ڳوڙريون ڪڍي اچي ڪرار کي پئسا ڏيڻ لڳو. خزانچي هرهڪ ڏڪي ويهن رپين جي ناهي حڏهن ست ويهون ڳڻي رهيو تڏهن ڪرار کي چيائين ته هي

اچي هڪڙو سؤ. ڪرار کي سؤ ۾ ست ويهون مليون سو دل ۾ خوش ٿيو پر ظاهري هڪ اکر به ڪونه ٿي ڪڇيائين. اهڙيطرح ٻيو سؤ ۽ ٽيون سؤ مليس ته به هي ائين ڪين ٻيو چوي ته مون کي پئسا وڌيڪ پيا ڏيو پر پاڻ به چوندو پئي ويو ته برابر ٻيو سؤ به مليو ته ٽيون سؤ به مليو. اهڙي طرح ڳڻيندي ڳڻيندي جڏهن خزانچي ڏهه هزار رپيا پورا ڪيا تڏهن ڪرار کي چيائين ته هاڻ تنهنجو لک رپين تو کي اچي ويو! اتي ڪرار رڙ ڪري راڻي کي چيو ته سائين مون کي اڃا مليا ئي ڏهه هزار آهن ته هيءُ خزانچي ٿو چوي ته تو کي لک اچي ويو!

راڻي چيس ته بابا، جنهن وقت سؤ ۾ ست ويهون تو کي خزانچي ٿي ڏنيون تنهن مهل تو ڏانهن ڪانه ڪئي نڌهن هينئر وري چاجي تو دانهن ڪرين؟ اسان وٽ حساب هلندو ئي ائين آهي. انهيءَ ڳالهه تان عام پهاڪو آهي ته:

”سو ڏڪو سؤ ستين ويهين ڏهين هزارين لک.“

راڻي پوءِ ڪرار کي چيو ته ٻچا، ايمان نه لوڙهه تنهنجي رقم وچئي ڪانهي پئي فصل تي سمورو ڪندو چڪائي ونج.

ڪرار پوءِ ترسيو ۽ پئي فصل تي راڻي سمورا پئسا وياج سوڌا ڏيئي خوش ڪري ڪڍيس. هن مان ثابت آهي ته حال ڪرار جو به ايترو ته اعتبار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو جو هڪ لڪ ــ رپيا ڏنائين ۽ آفرين راڻي ڪي به آهي جنهن ايمان جي سلامتيءَ سان سمورا پئسا ورياج وٺي سوڏا ڏنا نه ته جيئن صاحبي سنڌن هٿ ــي تيئن جيڪڏهن ڪرار ڪي پئسا ڳاڙهي ماڻ سان مٿي ڏئي ها ته به وس وارو هو.

مطلب ته آڳاٽن سوڊن جون جيڪي ڳالهيون پڌجن ٿيون تن مان ظاهر آهي ته هنن جي دل درياهه هئي ۽ جهڙا سورما هئا تهڙا ئي سچار هئا. اهڙي طرح ايمان جي سلامتيءَ سان ڏيتي ليتي هلائيندا ۽ رعيت کي هر طرح راضي ڪندا رهيا تان جو نيٺ ڪلهوڙن جي صاحبي آئي.

ڪلهوڙن جي صاحبي

سنڌ ۾ سومرن ۽ سمن کان پوءِ ارغون ۽ ترخان گهراڻن وارن راڄ ڪيو مگر ٿر جي پٽن شايد سيني کي ڏکائي ڇڏيو هو تنهن ڪري راڻن ڏي ڪين رڙهيا ۽ سوڍا سڀ وقت خود مختيار ٿي گذارڻ لڳا. سنڌ ۾ پوءِ دهلي جي بادشاهن جي صوبه دارن جي حڪومت ٿي مگر ٿر جا صوبه دار اهي ئي سوڍا هئا. ڪلهوڙن جي جڏهن صاحبي ٿي تڏهن به ٿر جا سوڍا پنهنجن ڀانهن جي ٻل تي ٿورا سال خود مختيار ٿي رهيا پر پوءِ ميان نور محمد ڪلهوڙي عمر ڪوٽ جي سوڍن کي پنهنجي تابع ڪيو ۽ عمر ڪوٽ جو

قلعو ڪاڻن ڪسيائين. ريڪس صاحب جي لکڻ موجب عمرڪوٽ وارو قلعو ڪلهوڙن جي هٿ ۾ ١٧٥٠ع ۾ آيو. مگر حقيقت ڪري اهو واقعو سنه ٣٧-١٧٣٨ع ڌاري ٿيو هوندو. ڇاڪاڻ ته سنه ١٧٣٩ع ۾ نادر شاهه جڏهن سنڌ تي ڪاهي آيو، تڏهن ميان نورمحمد عمرڪوٽ واري قلعي ۾ وڃي لڪو هو ۽ نادر شاهه اتي به ڪاهي وڃي پهتو هو. ميان نورمحمد اهو قلعو ضرور سنه ١٧٣٩ع کان اڳ هٿ ڪيو هوندو، نه ته اتي لڪڻ جو وجهه مشڪل مليس ها. سنه ١٧٥٠ع ۾ ڪلهوڙن ٿر ملڪ تي ڪاهه ڪري سڄو ٿرپارڪر پنهن جي قبضي ۾ ڪيو. انهي وقت ٿر جي سوڍن ۾ پاڄ پيٺي ۽ هو ٽڙي پکڙي ويا ۽ پٽن ۽ ڏهرن ۾ گوشا ٻڌي وڃي رهيا. انهيءَ پاڄ ڪانپوءِ ٿري ماڻهو عمرڪوٽ وارن سوڍن کي پنهن جو حاڪم ڪري ليکيندا هئا. ڇاڪاڻ جو اوکي سوکي ۾ مدد جو آسرو وري به وٽائن هئن باقي ڍل نڪي ڪلهوڙن کي، نڪي راڻن کي ئي ڏيندا هئا.

ڪلهوڙن پوءِ ڍلن اگهارڻ تي زور رکيو. سنڌ گزيٽيئر مان معلوم ٿو ٿئي ته ڍلن اگهارڻ لاءِ ڪلهوڙا ويرا واهه تعلقي ننگرپارڪر تائين به ويا، پر پوءِ راڻن تي ڪجهه ڍل ٻڌي ۽ هنن کي پنهن جو ڏن پرو ڪري ٿر جي حڪومت وري به سنڌن (عمرڪوٽ وارن راڻن جي) حوالي ڪري ڇڏيائون. سنڌ جي تواريخن مان

معلوم ٿـو ٿئي تـہ ميان عبدالنبي ڪلهوڙي پنهن جي صاحبيءَ ۾ عمرڪوٽ جو شهر جوڌپور جي راجا کي وڪڻي ڇڏيو. جو پوءِ ۱۸۱۳ع ۾ ٽالپرن موٽائي هٿ ڪيو. حاصل مطلب تہ سومرن جي صاحبيءَ کـان وٺي ڪلهوڙن جي صاحبيءَ جي اوائل تائين ٿر ۾ راڻن جو راڄ هو.

سوڍن جون گهڻيون ذاتيون آهن. ٿر جي جدا جدا پاڙن ۾ جدا جدا ذاتين جـي سوڍن ۽ ڪلهوڙن جـي صاحبيءَ تـائين راڄ ڪيو ۽ اهـو *تفصيل هـن طـرح آهي :—

(۱) سرتان سوڍا عمرڪوٽ ۾.
(۲) گنگداس سوڍا چوڙ تعلقي عـمرڪوٽ ۾.
(۳) راڻا ڪڌهر کپري طرف.
(۴) نرا سوڍا مٺيءَ ۾.
(۵) نبا سوڍا اسلامڪوٽ ۾.
(۶) مالڏيو سوڍا ڏيپلي ۾.
(۷) پوڇراج سوڍا ڇاڇري ۾.
(۸) ساڏوُر سوڍا ڇيلهار تعلقي ڇاڇري ۾.
(۹) اکا سوڍا ننگرپارڪر ۾.

---

* ٿر جي هڪ مختيارڪار بہ پنهن جي روءِ سوءِ هن ڳالهہ بابت پڇا ڪئي هئي ۽ هن کي بہ اهو ساڳيو تفصيل مليو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهي سيئي سوديا ڏاڏي پوٽا هئا.

ميرن جي صاحبي

ڪلهوڙن کانپوءِ ميرن جي صاحبي سنڌ ۾ ٿي ته ٿر جا سوڍا وري به خود مختيار ٿي رهڻ لڳا ۽ جيڪو ڏن ڪلهوڙن کي ڏيندا هئا، سو ميرن کي ڏيڻ بند ڪري ڇڏيائون. مير فتح علي خان ڏٺو ته راجپوت زبردست قوم آهن ۽ مٿي مارائي ڪانسواءِ سنوت ڏيڻ وارا ڪينهن. تنهن ڪري هن پهريائين سوڍن تي حشمت ڄمائڻ ۽ ساڳي وقت پنهن جي بچاءُ لاءِ ٿر ۾ جدا جدا هنڌن تي قلعا جوڙائڻ شروع ڪيا. پهريائين پهريائين مٺيءَ وارا قلعو ٺهيو، جو هن وقت مٺيءَ جي شهر جي مسافرخاني جي نزديڪ هڪ پٽ تي زبون حال ۾ آهي. انهي قلعي کان ٿورائي سال پوءِ اسلامڪوٽ وارو قلعو ١٧٩٥ع ۾ ٺهيو هو.

هاڻ ڊهي ويو آهي. سنگالي وارو قلعو ١٨٠٠ع ۾ جڙيو ۽ ٻن سالن کانپوءِ مير فتح علي خان وفات ڪئي. نئون ڪوٽ وارو قلعو مير ڪرم علي خان جي ڏينهن ۾ ١٨١٤ع ۾ ٺهيو هو ۽ اهو اڄ تائين ڪنهن حال ۾ آهي. اهڙي طرح ميرن ٿر ۾ جدا جدا هنڌن تي قلعا جوڙائي سوڍن کي ذهن نشين ڪرايو ته هاڻ اسانجي صاحبي آهي ۽ ڪاڏن ڍلون طلبڻ لڳا. مٿي ۽ ان جي

پسگردائي وارن سوڍن آڻ مڇي. هو پنهن جي پيدائش جون ٻه پٽيون ڍل ۾ ڏيندا هئا ۽ ٽي پٽيون پاڻ کڻندا هئا. ميرن پوءِ سنه ۱۸۳۰ع ۾ ڏيپلي ۽ ننگرپارڪر تعلقن مان ڍلن اڳاڙڻ لاءِ پنهنجا ماڻهو موڪليا. اتي سينئي سوڍن پاڻ ۾ ٻڌي ڪئي ۽ ننو اکر واري ويئا. ميرن جي ماڻهن کي چياڻون ته ٺر ملڪ ايامن کان اسان جو آهي ۽ ميرن جو هتي ڪوبه واسطو ڪونهي. سوڍن سمجهيو هو ته هن ڳالهه تان وڏو تڪرار ٿيندو تنهن ڪري ننگرپارڪر، ويرا واهه، آڌيگام ۽ پين هنڌن جا سوڍا اچي ٻهراڻي ۾ ڪٺا ٿيا، جو ميرن جا ماڻهو اتي مفزل انداز هئا. ميرن جي پاران جيڪو عملدار ڍل اڳاڙڻ آيو هو، تنهن ائين ٽي پانيو ته دڙڪي د ٻاچي ۾ سوڍن کي سڌو ڪندس. پر هو ڪانئس ڊ ڇڻ وارا نه هئا. هي ميرن جو ماڻهو پوءِ هنن سان کهرو خستو پيو ۽ هنن کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ ٽي هنن اتي جو اتي هنکي قتل ڪري ڦٽو ڪيس.

سنڌ جي ميرن جي سوڍن هٿان بي عزتي ڪئي ۽ هنن جو عملدار ماري وڌائون. تنهن تي ميرن يڪدم پنهن جو لشڪر چاڙهي موڪليو، جنهن اچڻ سان سوڍن تي ڪتڪا وڌا ۽ ڪيترا سوڍا مارياڻون. انهيءَ لشڪر گهٽي ڦر لٽ ڪئي ۽ سڄو ننگرپارڪر ويران ڪري ڇڏياڻون ۽ ٻه راڻا ۽ پيا ٿورا ماڻهو قيد ڪري وٺي ويا. ننگرپارڪر جو گادي نشين راڻو اڃا صغير هو،

تنهن ڪري اتي جي ڪاروبار هلائيندڙ سوديءَ ڪي گرفتار ڪري سنڌ ڏي وٺي ويا ۽ پوءِ ٺٽو ۾ آڻي هن کي هڪ قلعي ۾ بند ڪري خوب مار ڪڍيائونس ۽ پوءِ مکيه راڻن کان ڏنڊ وٺي هنن کي ڇڏي ڏنائون. ڪئپٽن ريڪس جي ڪتاب موجب پارڪر جي راڻي کي ڏهه هزار ڪوڙيون، يعني ٤-٨-٣٨٦٣٢ روپيه ۽ ويرا واهه جي راڻي کي ٻارهن هزار ڪوڙيون يعني ٧-٣-٦٦١٣ روپيه ڏنڊ وڌائون. ويرا واهه جي راڻي جو پاءُ حيدرآباد ۾ قيد اندر مري ويو. گوٺ ڀهراڻو جتي ميرن جو ماڻهو ماريو ويو هو، اتي جي راڻي کي ڏهه هزار روپيا ڏنڊ وڌائون. آڏيگام جو سوڍو ڪيمجي جو پڻ خون ڪرڻ ۾ شامل هو، تنهن کي پندرهن سؤ ڪوڙيون ڏنڊ وڌائون. اهي سيپئي سوڍا ڪي مهينا قيد ۾ هئا ۽ ڏنڊ ڏيڻ کانپوءِ ڇٽا. انهي معاملي کانپوءِ ميرن کي زمين جي پيدائش جي پنجين پتي ڏيل طور ملندي هئي. تہ ۾ سوڍن ڏول يعني ڪسٽم ڊيوٽي اڳارڻ بہ شروع ڪئي هئي ۽ انجو اڌ ميرن کي ڏيڻ لڳا.

ڪن سوڍن جو پرشت ٿيڻ.

سنڌ ۾ ڪلهوڙن ۽ ميرن جي صاحبيءَ ۾ ٿر پاسي نہ رڳو راڻا زور هئا، مگر ڪن مسلمان قومن بہ ايتري قدر زور ورتو جو ڪيترن هندن جا راڻا ڪاڏن ڊڄڻ لڳا. ڪي انهي ڊپ ڪري ۽ ڪي پئسن جي

لالچ تي ڪي سوڍا مسلمانن ۾ ٻانهون ڏيڻ لڳا.
ٿرپارڪر ضلعي جي ڏيپلي تعلقي ۾ رحمڪي بازار نالي
ڳوٺ آهي. اتي جا مسلمان رهاڪو راحمو آهن، جي
اڄ تائين سوڍيون پرڻبا آهن. ساڳي طرح نورائي ذات
جا مسلمان به سوڍن مان پرڻبا آهن، پر پنهنجون نياڻيون
هنن کي ڪين ڏيندا آهن.

ڪلهوڙن جي صاحبي کان وٺي ڪوسن به سنڌ ۾ زور
ورتو ۽ انهي صاحبي پوري ٿيڻ کانپوءِ ڪيترا ڪوسا ٿر
۽ مارواڙ پاسي ٿڙي پکڙي ويا. هو نڪا ڪندا هئا
ڪرت نڪا ڪار ۽ رڳو ڦر مار تي گذاريندا هئا.

ننگر پارڪر جي راڻن کي جڏهن ميرن ڏنڊ وڌا ۽
هنن کي ڪناڻي سچو ڪيائون، تڏهن ڪن سوڍن پنهنجو
اڳوڻو نمونو مٽائي ٻچڙو نمونو اختيار ڪيو. اڳي هو
ٿر جي ماڻهن کي ڌاڙيلن کان بچائيندا هئا، پر پوءِ
ڪي سوڍا پاڻ به وڃي ڪوسن ۽ ٻين ڌاڙيلن سان شامل
ٿيا. ايترو وري به خيال ٻين جو ٿر جي ماڻهن کي
ڪين ستايائون. باقي ڪڇ ٻيچ ۽ گجرات طرف رڻ ٻاري
ڏنائون. انگريزن امالڪ ميرن کي لکيو ته ٿر جي ڌاڙيلن
ڏاڍي ٻاهر ٻاري ڏني آهي ۽ توهين ڪجهه همٿ ڪريو،
مگر اهي ڌاڙيلا ميرن جي هٿ اچڻ جا نه هئا. انگريزن
پوءِ ڌاڙيلن کي پڪڙڻ ۽ راڻن کي دٻائڻ لاءِ ١ نومبر
١٨٣٢ع تي ننگر پارڪر ۾ لشڪر چاڙهي موڪليو.
ان وقت ننگر پارڪر جي گادي تي سوڍو جڳوجي هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن بابت چوڻ ۾ ٿي آيو ته هو ڏاڙيلن سان مليل هو. انگريزن جي اچڻ جو ٻڌي راڻو جڳوجي ڀڄي ويو. ويرا واه جو راڻو ۽ ڳوٺ ڀهراڻي جو ذڪر انگريزن جي پيش پيا. ميرن جي صاحبي هٺي تنهن ڪري انگريزن ٻي ڪا دست اندازي ملڪي ڳالهين ۾ ڪانہ ڪئي ، باقي راڻي جڳوجي ڀڄي وڃڻ ڪري ڪئپٽن رابرٽس ايترو ڪيو جو راڻي جي هڪ ويجهي عزيز ڪرن جي کي پارڪر جو راڻو مقرر ڪري هن کي پيارت ڪيائين ته ڏاڙيلن تي چڱي نظر رکج، جيئن وري هو ڦر لٽ نہ ڪن.

راڻو جڳوجي جو انگريزن جي اچڻ جو ٻڌي ڀڄي ويو هو سو نيٺ ميرن جي هٿ آيو، جن گرفتار ڪري انگريزن ڏي موڪليس. انگريزن هن کي ڪجهہ وقت ڪڇ ۾ قيد رکيس. پر پوءِ ڇڏي ڏنائونس ۽ پوڏيسر جي شهر جو راڻو مقرر ڪيائونس جتي جي ڍل جو حصو ملندو هوس. جڳوجي آگسٽ ۱۸۵۲ع ۾ مري ويو، پر انکان اڳ انگريزن جي سنڌ تي حڪومت ٿي.

انگريزن جي صاحبي

سنہ ۱۸۴۳ع ۾ انگريزن سنڌ فتح ڪئي ۽ ٿر ۾ پنهن جا عملدار مقرر ٿي ڪيائون ته ٿري ماڻهو جي هميشہ هندڪي راڄ تي هريل هئا، تن پڪار ڪئي ۽ انگريزن کي استدعا ڪيائون ته اسانجو ملڪ ڪڇ ۽ ڇ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان لڳائي ڇڏيو ته اسين انهي ۾ خوش آهيون. انگريزن اها ڳالهه قبول ڪئي ۽ سنه ١٨٤٤ع ۾ ٻلهياري، ڏيپلو، مٺي، اسلام ڪوٽ، سنگالو، ويرا واهه، پتياپور، ٻڪاسر ۽ ننگرپارڪر جا شهر ڪڇ جي اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ جي تابع ڪيائون. باقي ڳڙو، چيلهار ۽ ٻيو ٿر جو ڀاڱو عمرڪوٽ سوڌو حيدرآباد ضلعي سان لڳائي ڇڏيائون ۽ اها حد ميرپورخاص جي ڊپٽي ڪليڪٽر کي ڏنائون. انگريزن کي پوءِ سگهوئي خبر پيئي ته ٿر ۾ ايامن کان سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ هو ۽ هو ٻنا ليسن هٿيار پنوهار رکن ٿا ۽ ڪارن تي کي ٻڌياڻ ٻڌل اٿن سي وصول ڪن ٿا. سوڍن کي انگريزن انهن ٻڌياڻن وٺڻ کان منع ڪئي ۽ کين حڪم ڏنائون ته آئينده پرواني کانسواءِ هٿيار نه رکو. ان وقت عمرڪوٽ جي گاديءَ تي راڻو مهراج هو. هو نهايت صلح پسند ماڻهو هـو ۽ دل ۾ بـه سمجهي رهيو هو تـه انگريزن سان اسانجي دال ڪين ڳرندي، تنهن ڪري انگريزن جو حڪم مانُ ڪري مڃيائين.

راڻي رتن سنگھ جي ڪهاڻي.

عمرڪوٽ جي گادي نشين راڻي مهراج جو سؤٽ راڻو رتن سنگھ ولد راڻو اننڊ سنگھ هو. هو دل جو دلير ۽ نهايت حشمت وارو جوان هو. انگريزن جي صاحبي ۽ راڻن جي راڄ جو خاتمو ٿيل ڏسي هو، خار کائڻ

لڳو ۽ مات ڪري وهڻ پنهنجو مرڪ نہ ڇاڏائين. هو يڪدم ڪرارن وٽ ڪاهي ويو ۽ هنن کي ٻڌايائين تہ هاڻ برابر انگريزن جي صاحبي سنڌ ۾ آهي مگر ٿر ۾ اسان راڻن جو راڄ اجا قائم سمجهڻ گهرجي تنهنڪري پنهنجا ڍڳل ڀنڊياڻ دستور موافق ڏيندا اچو نہ تہ توهان کي چڱائي نہ رسندي.

ڪرارن ڏٺو تہ هاڻ انگريزن جي صاحبيءَ ۾ راڻن جو ڪهڙو زور هلي سگهندو سي ڀنڊياڻن ڏيڻ کان صفا ڀڙ ڪري بيٺا. هن ڳالهہ راڻي رتن سنگهہ ۾ هيڪاري جوش جاڳايو. راڻن سان ڀيل ۽ ٻيا ڪيترا ماڻهو پوءِ بہ ڀڙل هئا. تن جي مدد سان راڻي رتن سنگهہ ڪرارن جون زالون زبردستيءَ ڪڍايون!

ڪرارن کي ٻڌايائين تہ هي مون کي پنهنجي ماءُ ڀيڻ جي برابر آهن. مگر جيستائين اسان جا ڍڳل ڀنڊياڻ نہ ڏيندا ۽ اسان کي پنهنجو حاڪم ڪري نہ مڃيندا تيستائين توهان جا ڀاتي مون وٽ نظر بند رهندا. ڪرارن آخر پئسا ڏيئي پنهنجون زالون ڇڏايون پر پوءِ انگريز سرڪار کي دانهن ڏنائون تہ اسان سان هي ظلم آهي.

سرڪاري عملدار راڻي رتن سنگهہ جي پٺيان پيا پر هو اهڙي ڪنهن هنڌ وڃي لڪو جتي ڪنهن کي بہ سندس پتو ڪونہ پيو. راڻي رتن سنگهہ جي چور تي پوءِ ٿر ۾ گوڙ متو ۽ خود انگريزن سان سامهون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽوڻ جون تياريون ٿي ويئون، تن ڏينهن ۾ ٺٽر ۾ ٽروٽ صاحب هو تنهن ماڻهن کان سموري حقيقت وٺي هنن جي اهنجن ايذائن لاهڻ جا انجام ڏيئي هنن کي ماٺ ڪرايائين پر اينرو چاتائين ٿي ته جيستائين راڻي رتن سنگهه کي راضي نه ڪبو تيستائين ٺٽر ۾ هڪڙو نه ٻيو وڳوڙ وڳوڙ هلندو ايندو. ٽروٽ صاحب پوءِ راڻي رتن سنگهه جي ڳولي لهڻ لاءِ ڏاڍا حيلا هلايا پر پتو ڪونه پيس. آخر راڻي رتن سنگهه جي ڪنهن گهري دوست چيس ته سرڪار مون سان انجام ڪري ته راڻي رتن سنگهه جي وار جو به ڏالو نه ونڊا ته پوءِ آءُ راڻي کي وٺي اچان. ٽروٽ صاحب اهڙو انجام ڏنو تنهن تي هو جوان ويو ۽ راڻي کي وٺي آيو.

ٽروٽ صاحب عمر ڪوٽ واري قلعي ۾ راڻي کي گهرايو ۽ چيائينس ته فساد فتني مان ڪجهه حاصل ٿيڻو نه آهي تنهنڪري تون اهڙا اُبتا پير نه کڻ باقي اوهان راڻن کي اسان جي صاحبي ۾ ڪو اهنج ايذاءُ هجي ته اهو بلاشڪ ڪولي ٻڌايو ته آءُ گهڻي خوشي سان ان جو تدارڪ ڪندس.

راڻي رتن سنگهه چيس ته اڪبر بادشاهه جي ڏينهن کان وٺي ٺٽر ۾ ڊل جو ڏالو به ڪونهي پر اڄ جو توهين ڊلون ٿا گهرو سي اسين ڪهڙي اکر ڏينداسون اسان جون جيڪي زمينون هيون سي توهين اڄ پنهنجي ملڪيت ڪري ويٺا آهيو ۽ اسان کي رڳو ٺورا نمبر

ڏنا اٿو، سو اسين ڪو توهان ڪان ٻيڪر ٿا گهرون ڇا؟ ڪرارن ۾ وهاڻءَ ٿيندو هو ته ساڏا ڇويهه روپيا اسانکي وهاڻءَ جو لاڳ ملندو هو، اهو توهان اسانجو ڇو بند ڪرايو آهي؟ اڳي ڪنهن ڪرار وٽ وڃي منزل ھڻندا ھئاسون تہ ھو سموري سرسات پهچائيندو ھو، جنهن ڪري ڪاني پاڻي، گاهه داڻي ۽ ماني ٽڪيءَ جو اسان کي سهنج هوندو هو. اڳي ڪرارن کي قرض اڳاڙي ڏيندا ھئاسون تہ سؤ پنيان هڪ رپيو اسان کي ڏيندا ھئا يا لوٽي، ڪمر يا ٻي سوغات ڏيندا ھئا. اڄ اوهين پنهنجون ڪورٽون ۽ عدالت خانا کولي ويٺا آهيو تہ پوءِ اسان راڻن جو راڄ ڪهڙو ٿيو؟ اسانجو گادي نشين مهراج ٿڌو ٺڪر آهي، سو اوهان جون اهي سڀ ڳالهيون سهي ٿو، باقي مون کان اهڙي بي حرمتي سٺي ڪين ٿيندي. آءٌ انگريزن جو غلام ٿي بلڪل ڪين رهندس. آءٌ هاڻ وڃي ڪنهن ڏيهي رياست ۾ گذاريندس ۽ جي مڙس ماڻهو آهيان تہ پاڻهين پيو ڪٽي کائيندس.

ثروت صاحب ڏٺو ته هن مڙس ۾ اڄا جوش جهجهو آهي، تنهن ساڻس مٺو ڳالهائي هن کي ٺاريو ۽ چيائينس تہ مون کان جيڪي پڇي سگهندو سو اوهان راڻن لاءِ ڪندس.

ثروت صاحب پوءِ پنهنجو انجام پاڙيو. هن لکپڙهہ ڪري راڻي کي هڪ وڏي جاگير وٺي ڏني، جا عمرڪوٽ جي شهر کان ڇڻ ڪوهن جي مفاصلي تي ڳوٺ ڪاروڙي

ڪان هڪ ڪوهه جي مفاصلي تـي آهـي. انهي جاگير ڪانسواءِ ترَوٽ صاحب ڪين اٺ سؤ ڪـن روپيا ساليانِي پينشن به وٺي ڏني، جا راڻي مهراج ۽ راڻي رتن سنگهه جي اولاد کي انگريزي حڪومت تائين پُٽيون ٿي ملندي آهي، هي سڀ ڪم راڻي رتن سنگهه جي دل وٺڻ لاءِ ترَوٽ صاحب ڪيا، مگر ايتري ڪندي به راڻو راضي نه ٿيو. راڻي رتن سنگهه ترَوٽ صاحب کي چيو ته اهڙو ڪو ڪم ڪريو جنهن مان ڪرار ۽ پيا ٿر جا ماڻهو ائين سمجهن ته انگريزن جي صاحبيءَ هوندي به اسان راڻن جي ٿر جي حڪومت ۾ ڪجهه واسطو آهي. ترَوٽ صاحب اها ڳالهه به قبول ڪئي ۽ سؤنگهه يا نول يعني ڪسٽم ڊيوٽي جيڪا ٿـر ۾ اُگهَندي هئي، تنهن جو حصو به راڻن کي ڏياريائين. اهو سونگهه جيتوڻيڪ ٿورو هو ته به راڻن انهيءَ رقم ملڻ ۾ پنهن جو مان مٿي ٿي سمجهيو. راڻي رتن سنگهه وارن کي پوءِ پنجن سالن لاءِ يعني ۱۸۵۰ع کان وٺي ۱۸۵۴ع تائين ناري ڊويزن جي زمين جو مقاطو به سرڪار وٽان مليو. راڻو رتن سنگهه ۽ سندس عزيز مقاطعي جا پئسا سرڪار کي قسطون ڪري پهچائيندا هئا ۽ زميندارن جي جيڪا پيدائش ٿيندي هئي تنهن تي تخميني روءِ حساب پڌي هنن کان ڍلون اُڳاڙي پاڻ ڪٽندا هئا. انهي مقاطعي ملڻ ڪري راڻن ائين پئي ڄاتو ته ٿر ۾ وري به اڳئين وانگر اسانجو راڄ آهي. هينئر به سيپئي رعيتي ماڻهو راڻن کي مان ڏيڻ لڳا ۽

راڻو رتن سنگهہ گدگد ٿيڻ لڳو.

عمرڪوٽ جي راڻن سان مهربانيون ٿيون تہ ٻين هندن جي راڻن کي بہ سرڪار راضي ڪيو. مٺي ۽ اسلام ڪوٽ جي راڻن کي سرڪاري نوڪريون ڏنيون ۽ هنن مالدارن کان ڪجهہ لوازما اڳاڙي پاڻ پٽي ڪنيان. ويرا واهہ جي راڻي کي اجازت ملي تہ اتي جي ڍل اڳاڙي پاڻ کڻي ۽ سندس ٻين حقن حقوقن وجڻ ڪري هنکي ۱۸۰۵ رپيا عيوضو ڏنائون. ننگرپارڪر جي راڻي کي سورچند ۽ رامپور ڳوٺن جي ڍل اڳاڙڻ ۽ اها ٻنهن جي ڪتب آڻڻ جي موڪل ملي ۽ ۲۱۵۸ روپيہ مٿان بہ مليس. مطلب تہ ٿر جي سيني راڻن کي انگريز سرڪار ٿورو گهڻو ڏيئي راضي ڪيو تہ آئينده ڪو فساد دنگو نہ ٿئي.

وفادار گهوڙي!

سنہ ۱۸۴۴ع کان وٺي ۱۸۵۵ع تائين ٿر جو گهڻو ڀاڱو ڪڇ جي اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ جي هٿ هيٺ رهيو. انهي سال ڪانپوءِ انگريزن سڄوئي ٿر سنڌ سان لڳائي ڇڏيو. عمرڪوٽ جي راڻن کي جيڪو ڍلن اڳاڙڻ جو مقاطعو مليل هو، تنهن جو عرصو بہ اچي پورو ٿيو. هاڻ ڏسو تہ سندن قسمت ڪيئن ٿي چڪر کائي.

عمرڪوٽ تعلقي ۾، عمرڪوٽ جي شهر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪان ٿي ڪوهه پري ڪيجراڙ نالي هڪ ننڍو ڳوٺ آهي، انهيءَ ڳوٺ ۾ سيد رهن ٿا، جي ورهين کان هاڪارا آهن. ڪيجراڙي ۾ هن وقت (١٩٢٤ع) ۾ هاڪارو سيد هاشم شاهه آهي. انهي هاشم شاهه جو ڏاڏو سيد محمد علي هو، تنهن سرڪار کي درخواست ڪئي ته آئينده ٿر جي ڊلن اڳاڙڻ جو مقاطعو مونکي ملي ۾ آءٌ سرڪار کي هيترو ڪي هيترو (چوڻ ٿا ته سترهن هزار روپيا) پهچائيندس. تروٽ صاحب راڻي رتن سنگهه کي گهرائي چيو ته اسانکي هيتري آچ آئي آهي. جيڪڏهن ايترا پئسا توهين ڏيو ته مقاطعي تي اول حق توهان راڻن جو آهي نه ته سرڪار کي نقصان ڪونه وجهبو ۽ مقاطو سيد کي ڏبو. راڻي رتن سنگهه وارن کي اهو مقاطعو اصل چهن هزارن ڪن ۾ هو، تنهن ڪري راڻي ايترا پئسا ڏيڻ قبول نه ڪيا ۽ مقاطعو سيد کي مليو. هن کان پوءِ سيد محمد علي ۽ راڻي رتن سنگهه جي وچ ۾ ناسازي ٿي، جنهن لاءِ پيا به سبب چوڻ ۾ اچن ٿا. مگر هڪ مکيه سبب هي هو، جو اهو مقاطعو راڻن کي نه مليو. انهي ناسازيءَ جو خوفناڪ نتيجو نڪتو. هڪ ڏينهن نئين ڪوٽ طرف واوري ۽ مونڌار جي وچ ۾ سيد محمد علي پنهن جا همراهه ساڻ ڪري زمينن جي پيدائش جا تخمينا پئي پڌا ته اوچتو راڻو رتن سنگهه پنهن جي پل پلور گهوڙيءَ تي چڙهيل اتي اچي نڪتو ۽ پنهن جي پريل بندوق سيد جي سامهون ڪري چيائينس ته هن وقت تنهنجو

موت منهن جي هٿان اچڻو آهي. مگر تو کي پنهن جي جان بچائڻ لاءِ کو سانباهو ڪرڻو هجي ته پلي ڪر متان پوءِ ائين چوڻ ۾ اچي ته مون تو کي ڪو بہ وجھہ جان بچائڻ جو نہ ڏنو. راٺي رتن سنگہ ڪان ماڻهو ڪن هٿندا هئا، ويتر هن جي هٿ ۾ پريل بندوق ڏسي سيد جا سڀ همراهہ ڀڄي ويا ۽ سيد اڪيلو ڪجھہ ڪري نہ سگھيو. راٺو رتن سنگہ پوءِ سيد محمد علي کي شهيد ڪري جوڌپور طرف ڀڄي ويو. ثروت صاحب کي هن خون جي خبر پيئي، تنهن هنڌين ماڳين پوليس ڊوڙائي ۽ ڏيهي رياستن جي حاڪمن کي خط لکيائين تہ هنن پارن سان رتن سنگہ نالي هڪ سوڍو خون ڪري ڀڄي ويو آهي؛ سو جي اوهان جي حدن ۾ اچي تہ هن کي گرفتار ڪري اسان ڏي موڪلجوس.

راٺو رتن سنگہ جوڌپور رياست ڏي رخ رکي ڀڄندو پئي ويو. آخر عمرڪوٽ کان هڪ سؤ ڪن ڪوهن جي مفاصلي تي هي ٿڪ وچان ڪنهن وڻ هيٺ سمهي پيو. ڪنهن وقت سندس گھوڙي هڻڪار ڪئي ۽ خوب ڏڙا هڻڻ لڳي. گھوڙيءَ جي هڻڪار ۽ ڏڙن تي راٺو رتن سنگہ جاڳيو ۽ گھوڙيءَ کي ٽپري وري بہ سمهي پيو. حقيقت ۾ راٺي کي پڪڙڻ لاءِ پوليس جو لشڪر پريان پئي آيو ۽ اهو ڏسي گھوڙيءَ پنهنجي عقل سان هنکي جاڳايو ٿي. پر هو ٿڪل مڙس گھوڙيءَ جي هيڏي هڻڪار ڪرڻ ۽ ڏڙن هڻن جو مطلب نہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سمجهي ننڊ جي خمار ۾ پنجي رهيو. جڏهن پوليس اچي پڪڙيس، تڏهن هي ارمان ڪاڻ لڳو. ڇي گهوڙيءَ منهنجو پلو گهڻو ئي ٿي چاهيو پر منهنجي قسمت پلي نه هئي. راٺي رتن سنگه کي پوءِ گرفتار ڪري تروٽ صاحب وٽ وٺي آيا، جنهن آخر عمرڪوٽ واري قلعي ۾ ڦاسيءَ تي چاڙهيس.

راٺي رتن سنگه کي ڦاسي آئي، تنهن کان ڪجهه ڏينهن اڳ راٺي جي گهوڙي ضبط ڪري نيلام ڪيائون جا هڪ سوناري خريد ڪئي. سوناري انهيءَ گهوڙيءَ جي گهڻي ئي خدمت ڪئي ۽ جهجهو گاهه داڻو ڪاڻ لاءِ ڏنائينس. پر راٺي رتن سنگه جي منهن ڏسڻ ڌاران گهوڙيءَ سڀ کاڌو پيتو حرام ڪري ڇاتو. چون ٿا ته هيءَ گهوڙي آخر سوناري جي گهران ڇنائي اٿي ڀڳي ۽ عمرڪوٽ واري قلعي تي وڃي چڙهي. هن وقت عمرڪوٽ جي قلعي جي ڀت تي ٻاهرين پاسي هڪ نشان آهي، سو چون ٿا ته گهوڙيءَ جي سنب جو آهي! قلعي ۾ اندر گهڙي، جڏهن گهوڙيءَ راٺي کي ڦاسيءَ تي لٽڪيل ڏٺو، تڏهن هوءَ زار زار رئڻ لڳي ۽ هنجي ڏک ۾ پاڻ به ساهه ڏنائين! هن وفادار گهوڙيءَ جي ڳالهه اڳي سنڌي ٽئين ڪتاب ۾ به لکيل هئي ۽ اها سچي ڳالهه آهي.

راٺي رتن سنگه ڪانپوءِ ٻيو ڪو اهڙو سوڍو ڪونه هو جو گوڙ ڪري، تنهن ڪري عمرڪوٽ پاسي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جلد ئي سانت ٿي ويئي. باقي ننگرپاڪر پاسي سوڍا زور هئا ۽ هنن انگريزن جي صاحبيءَ هوندي به پاڻکي اتي جو حاڪم پئي سمجهيو.

سوڍن ۽ انگريزن جي لڙائي.

سنه ١٨٥٩ع ۾ منشي ڏيئومل حيدرآباد جي نؤ آباد گهٽيءَ وارو، ننگرپاڪر جو مختيار هو. منشي ڏيئومل ۽ ننگرپارڪر جي راڻن جي ڪنهن ڳالهه تان پاڻ ۾ ناسازي ٿي ۽ وڏو گوڙ مچي پيو. راڻن سان ڪولهي لوڪ مددگار هئا، تن اهڙو ڪم ڪيو جو ڪارداريءَ کي باهه ڏنائون، تار جا رستا پُٽائون ۽ پيو به ڪيترو زيان ڪيائون. منشي ڏيئومل تروٽ صاحب کي هيءَ خبر موڪلي. پوءِ ته ڳالهه ايستائين وڌي ويئي جو مئي ١٨٥٩ع ۾ انگريزن جي فوج ڪرنل ايونس جي هٿ هيٺ ننگرپارڪر تي چڙهي آئي. ننگرپارڪر جي ڪارونجهر ڏڪريءَ تي چندن راڻي جو جوڙايل قلعو هو جنهن کي ”چندن گڍهه“ ڪري چوندا هئا. انگريزن جي فوج اهو قلعو توبن سان اڏائي ڇڏيو ۽ راڻن کي شڪست ڏيئي گوڙ فساد بند ڪرايائون. تروٽ صاحب جڏهن ڏٺو ته هاڻي سک سانت آهي تڏهن ڪرنل ايونس کي چيائين ته هاڻي پلي فوج موٽائي وٺي وڃ. اها فوج ننگرپارڪر جي شهر کان نوَ ميل ڪن پري ڏينسيءَ جي ڏونگر تائين ويئي ته پنيان راڻن ۽ ڪولهين وري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فساد مچايو ۽ خود تروٽ صاحب کي خون ڪرڻ لاءِ
هن جي پٺيان پيا. تروٽ صاحب ساهه بچائڻ سانگي اٿي
ڀڳو ۽ هڪ مينگواڙ جي گهر ۾ چوڙن (ڪلن) ۾ اندر
وڃي لڪو. راڻن ڀاڻون ته تروٽ جو ڏسڻ ۾ ڪونه
ٿو اچي، سو شايد مارجي ويو آهي. تنهن ڪري هيڪاري
مچرجي پيا. چون ٿا ته انهيءَ وقت هڪ پوليس جمعدار
لڪي ڇپي ڏينسيءَ تائين ويو ۽ فوج کي وڃي چيائين
ته وري فساد ڪڙو ٿيو آهي. هن خبر ملڻ شرط ڪرنل
ايونس پنهن جي فوج موڪائي ننگر پارڪر ۾ وٺي آيو.
فوج کي پويان ايندو ڏسي، ننگر پارڪر جو راڻو ۽
سندس وزير شهر ڇڏي ڀڄي ويا. آخر ٻنهي کي هٿ
ڪري هنن تي راڄدروهيءَ جو مقدمو هلايائون. اهو
مقدمو سنه ١٨٦٠ع ۾ هلي بس ٿيو. راڻي کي چوڏهن
سال ڪارو پاڻي ۽ سندس وزير کي ڏهه سال ٽيپ ڏنائون.
جنهن مينگهوڙ تروٽ صاحب کي پناهه ڏني هئي، تنهن
بابت چون ٿا ته سرڪار هنکي چڱي پينشن ٻڌي
ڏني هئي.

راڻن جو هاڻوڪو احوال.

تر ۾ هن وقت راڻن جو راڄ ڪونهي، مگر تڏهن
به سندن گادي ناليءَ ماتر اڄ تائين هلندي اچي. راڻي
مهراج ڪانجيءَ عمرڪوٽ واري گاديءَ تي راڻو ڀيوت
سنگهه ۽ پوءِ راڻو پيرڏان سنگهه ويٺو ۽ هن وقت پيرڏان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنگھ جو پٽ راڻو جسونست سنگھ گاديءَ تي آهي.
۱۲ اپريل ۱۹۲۳ع ۾ آءٌ راڻي جي جاگير ۾ ويو هئس
۽ اتي منهنجي هنن راڻن سان ملاقات ٿي هئي. راڻو
جسونست سنگھ پندرهن ورهين جي ڄمار جو مس هو.
مگر سندس رفتار ۽ گفتار شاهاڻي هئي. راڻي رتن سنگھ
جا پوٽا (ذڪر جيوراج جا پٽ) پيرجي ۽ سونجي آهن،
جي عمرڪوٽ ڪان ڪن ڪوهن جي مفاصلي تي جدا ڳوٺ
۾ رهن ٿا. انهن راڻن جا پيا ويجها عزيز ڇوڙ اسٽيشن
ڪان ڪوهه ڪن پري جنهن ڳوٺ ۾ رهن ٿا تنهنکي
"حويلي" سڏين ٿا. اها ذڪر لڇمڻ داس جي
حويلي سڏبي آهي ۽ هو پاڻ به اتي رهي ٿو. هي سڀ
زميندار آهن ۽ سرڪار مان جيڪا اٺ سؤ ڪن روپيا
پينشن کين ملي ٿي تنهن ۾ پتيار آهن.

عمرڪوٽ توڙي ننگرپارڪر جا گادي نشين راڻا،
جهڙي تهڙي گهر ۾ ڌيئون ڪين ڏيندا آهن ۽ پرڻبا
به وڏن گهرن مان آهن. هنن جي مٽي مائٽي ڪڇ جي
جي راءِ، جيسلمير جي راول ۽ جوڌپور جي مهاراجا
سان آهي. راڻن ۾ ڪو وهانءُ ٿيندو آهي ته ٿر جا ڪي
ماڻهو اڄ به سندن اڳيون ناتو ۽ پنڌياڻ ياد ڪري
هنن کي سوغاتون ڏيندا آهن. تازو راڻي پيرڏان سنگھ جو
پاڻٺيو ذڪر آئيدان سنگھ ولد ذڪر سنگسجي پرڻيو ته
کيس پنهنجي اڳوڻي رعيت (ٿر جي ماڻهن) مان ڏيڍ هزار
ڪن روپيا روڪڙا ۽ ٻن هزار ڪن روپين جا اٺ ۽ گهوڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مليا. اها سندس زبان جي ڳالهه آهي ۽ هن ڪتاب لاءِ ڪيترو مضمون به هن جي ڪوشش سان مليو هو. هاڙوڪو راڻو جسونست سنگهه گاديءَ تي ويٺو ته پين ڏڪرن هنکي پنج هزار ڪن روپين جون سوغاتون ڏنيون. هن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته گادي نشين راڻن جي اڄ تائين مڃتا آهي.

گادي نشين راڻن مان ڪو مرندو آهي ته هنجي سنگهه ذرو پوري انجي مٿان قبو اڏيندا آهن. انهن قبن کي "پاڙيا" چوندا آهن. جن پاڙين جي اندر هڪ پٿر تي انهي راڻي جي شڪل اڪرائيندا آهن ۽ انهن پٿرن کي "لوڙهيون" چوندا آهن.

پورو ٿيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گلشن پبليڪيشن جا ڇپايل ڪتاب

١- سنڌ جي ڪتبخانن جي مختصر تاريخ	٢٤-٠٠
٢- سنڌي رسالن جي تاريخ	١٥-٠٠
٣- شوق جو اظهار عرف صدمي جي سو ڪڙي	٢-٠٠
٤- وڏا اديب وڏيون ڳالهيون	١٥-٠٠
٥- لائبرري سائنس جي تعليم ڀاڱو پهريون	٣٠-٠٠
٦- آڪاڻي رات وهاڻي	٥-٠٠
٧- ڪتبخانن جو انتظام [ڇاپو ٻيو]	٨-٠٠
٨- سنڌ جا هنر	١٠-٠٠
٩- آدرش رنگ	(ختم ٿيل)
١٠- سنڌ جا مير ۽ مياڻي جي جنگ	٦-٠٠
١١- سنڌ جو بمبئي کان جدا ٿيڻ	٥-٠٠
١٢- ادب ۽ ماحول	٢٠-٠٠
١٣- سوچن جي صليب تي	١٠-٠٠
١٤- ميراڻي سنڌڙي	٢٥-٠٠
١٥- صوبهٔ سنڌ خلافت ڪانفرنس	٦-٠٠
١٦- لائبرري سائنس جي تعليم ڀاڱو ٻيو	٣٥-٠٠
١٧- تقرير جو فن	١٠-٠٠
١٨- لطيف ڪوئز	٦-٠٠
١٩- درجي بندي	١٨-٠٠
٢٠- ڊاڪٽر محمد علي قاضي ۽ لائبريرين شپ	٢٥-٠٠
٢١- مارئي ۽ مان	١٥-٠٠
٢٢- وطن پرست زويا	٢-٠٠

ڪتابن گهرائڻ لاءِ لکو

گلشن پبليڪيشن

گهر نمبر H.C.B. 1816 لڳ مسجد باب الاسلام
ممتاز ڪالوني، قاضي عبدالقيوم روڊ، حيدرآباد سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، جُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڑهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ بيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پڻن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ
کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽
ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن به رُڪاوٽَ کي نه مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ،
پُڪارَ سان تَشبيهه ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ
جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهه پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نه آ، هي بيتُ به بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اَڄڪلهه ڪي ڀاڱا تي اِهو سوچي مَڙهڻ ته
”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
وڃايو“ ناداني جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڙ ڪي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽر گهرج necessity unavoidable سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.

- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)